

u susjednim zemljama, pa je donekle upoznata i a domaćom manjinskom problematikom, i druga, uvjetno nazvana liberalna struja, koja se više bavi individualnim pravima građana, a zanemaruje kolektivna prava manjina, kao i tzv. dodatna prava manjina, bez kojih su manjine praktički osuđene na propast. Ta dodatna prava manjina su u starome, jednopartijskome sustavu bila regulirana običajnim pravom i ona su se, naravno, zajedno sa starim sistemom, ugasila, pa je na tome području nastao svojevrsan vakuum.

Po novome političkome ustrojstvu manjine su izgubile zastupnike u parlamentu, ali je ustanovljena institucija o m b u d s m a n a kao oblik zastupništva manjina.

Ombudsman je riječ švedskoga porijekla i u doslovnome prijevodu znači zastupnik ili povjerenik (Klaić, 1988, 971). Radi se o tome da se predstavniku Parlamenta od vremena do vremena povjerikontrola nad radom izvršne vlasti (uz redovitu kontrolu), u ovome konkretnome slučaju kada se radi o manjinskim pitanjima.

Neki predstavnici manjina smatraju da je ustanovljenjem ove institucije došlo do pogoršanja manjinske politike, jer da ona ne rješava pitanje zastupništva manjina u Parlamentu, gdje se stvaraju zakoni, te da je njezina funkcija dodatna, jer u svojoj kompetenciji ima samo promatranje afirmacije prava i zakona u praksi i intervenciju u slučaju njezina kršenja. No, kako je institucija ombudsmana proizašla iz prakse pravnoga života sjeverozapadne Europe i Amerike, gdje se pokazala efikasnom, u manjinskim se redovima djelomično i pozdravila, jer predstavlja korak do pravne države.

Službeni je pak stav, po riječima samoga Gabora Fodora, slijedeći (Narodne novine, 1, 1991): ova institucija je korak naprijed u zaštiti prava nacionalnih manjina, jer će se kontinuirano i pažljivo bdjeti nad pravima manjina, a u slučaju njihove eventualne povrede, radit će se pritisak na nadležne organe, kako bi se one otklonile. Institucija ombudsmana nije nastala kao kompenzacija zastupnika, nego kao sasvim novi pravac u manjinskoj politici Mađarske.

Iz svega ovoga proizlazi da (usprkos tome što se donio i objelodanio vladin stav o narodnosnoj politici) još nema nove - točno definirane - - narodnosne politike u Mađarskoj, te da slijede iscrpljujuće rasprave o tome. Sam predsjednik parlamentarnoga Odbora za nacionalne i etničke manjine priznaje da je položaj manjina u Mađarskoj veoma loš, te da treba temeljito promijeniti položaj školstva, izdavaštva, etničkih institucija općenito, suradnju s matičnim narodima i slično. Isto tako smatra, da prije svega u samoj Mađarskoj treba stvoriti takvu unutrašnjopolitičku atmosferu u kojoj će svatko biti ponosan na to da u njegovoj domovini

žive različite narodnosti, te da će težiti međusobnoj povezanosti i suradnji. Indikativne su međutim riječi Gabora Fodora, po kojima djelomično opravdanje za to što još nema nove narodnosne politike vidi između ostaloga i u tome što, kako je rekao, trenutno u Mađarskoj vlada velika žurba. To bi se moglo protumačiti i tako da nove političke snage, zbog pobjede na legitimnim i slobodnim izborima, zbog podrške koju dobijaju od međunarodne zajednice, u nekim pitanjima nisu reagirale dovoljno promptno, barem ne u onolikoj mjeri kako se to činilo u predizbornoj kampanji. Nova vlast polako i teško ispunjava svoja obećanja, kojih je bilo napretek u partijskim programima, u političkim borbama za vodeće pozicije na najvišem partijskom vrhu. Osim toga, te snage još uvijek učvršćuju svoje pozicije, a poznato je da u rješavanju krupnih pitanja borbe oko vlasti sve one snage koje su se kasno ili slabo organizirale, koje su još k tome i u manjini, obično ostaju u drugome planu.

No, možemo očekivati da će promjene društvenih i političkih prilika doista donijeti kvalitativne pomake i u životu nacionalnih manjina, kao što potkrepljujemo analizom podataka o još nekim značajnim aktivnostima tijekom 1991. godine (ovdje spominjem podatak iz mjeseca studenoga 1990. godine, kada se u mađarskome Parlamentu nakon više od stotinu godina čula hrvatska riječ od strane jednoga od zastupnika; za razliku od prošloga stoljeća, kada je ovakav čin izazvao buru negodovanja, ovaj su puta popratili s aplauz i odobravanje; tekst novinskoga priloga objavljenoga u zagrebačkome "Vjesniku" nalazi se u Prilozima).

Prvo: u redovima pripadnika manjina, pa tako i hrvatske, prvenstveno među intelektualcima, još od samih početaka društvenih promjena i reformi (smatra se da je taj proces započeo 1986. godine) sazrijeva svijest o tom da bez strukturalnih promjena unutar same manjine neće biti moguća njezina svrsishodna integracija u društvo. Uz to, rađa se i spoznaja da integracija u relevantnim dimenzijama društvene strukture djeluje efikasnije, ukoliko se koncentriraju pojedine snage manjine, prije svega intelektualne. Ove su spoznaje rezultirale time, da su razne manjinske organizacije u Mađarskoj osnovale Manjinski okrugli stol za nacionalne i etničke manjine (u veljači 1991. godine), s ciljem da mađarskome Parlamentu pripremi i dostavi nacrt zakona o nacionalnim i etničkim manjinama u domovini. Jedan je od osnivača te institucije i Savez Hrvata u Mađarskoj.

U mjesecu travnju 1991. godine, na inicijativu poslanika Saveza slobodnih demokrata, u Parlamentu je održano savjetovanje s predstavnicima nacionalnih manjina, na kome je Manjinski okrugli stol odbio postojeći nacrt zakona o manjinama, te izvijestio da priprema svoju verziju, tj. svoj nacrt koji će ponuditi Parlamentu na razmatranje i raspravu

(Hrvatski glasnik, 3, 1991). Ovaj čin Manjinskoga okruglog stola podržao je i sam Predsjednik.

Temeljni postulat nacрта zakona o manjinama jest da svaka manjina treba dobiti karakteristična pojedinačna i kolektivna prava koja će doprinijeti eliminiranju onih nepovoljnih faktora koji proistječu iz manjinskoga položaja. U tome smislu i pojedinačna i kolektivna prava imaju podjednaku važnost. No, jedna od najčešće spominjanih stvari koja se od ovoga zakona očekuje jest da se stvore institucionalni okviri za integracijske procese, kao npr. političke, pravne, ekonomske integracije i sl. kao i pretpostavke za razvoj višedimenzionalnoga jasno strukturiranoga školstva (Hrvatski glasnik, 9, 1992.).

Drugo: uz već spominjani Ured za nacionalne i etničke manjine u Mađarskoj, koji djeluje kao vladin organ, unutar stranke Savez mladih demokrata osnovao se Sekretarijat za nacionalne i etničke manjine (koji se 1990. godine izdvojio iz Sekretarijata za međunarodne odnose), kojem je cilj redovno i produktivno kontaktiranje s pripadnicima nacionalnih i etničkih manjina u Mađarskoj i mađarske manjine izvan granica zemlje. Principi rada ovoga Sekretarijata jesu tolerancija, liberalizam i traženje zajedničkih interesa.

Manjinski zakon prihvaćen je 7. srpnja 1993.g., a na snagu je stupio 22. listopada 1993.g. On priznaje pravo manjinskoga identiteta, kolektivno pravo manjina kao i principe njihove samoupravne te kulturne autonomije. Ipak, na njega ima dosta primjedaba. Tako je predsjedništvo Saveza Hrvata u Mađarskoj na svome zasjedanju 2. listopada 1993.g. izreklo uopćeni stav (konkretni je stav spram zakona u izradi) da taj dokument više odgovara onima koji su ga donijeli, nego onima kojima je namijenjen (Hrvatski glasnik, 41, 1993). Manjinski okrugli stol odigrao je značajnu ulogu u prihvaćanju zakona, a očekuje se da isto tako aktivno sudjeluje u praktičnome otklanjanju svih nedostataka zakona, ne samo glede materijalnih garancija, nego prvenstveno glede rješavanja manjinskoga parlamentarnoga predstavništva (Hrvatski glasnik, 40, 1993).

4. Istraživanje

4.1. Anketni upitnik

U lipnju 1990. godine provelo se dio istraživanja o kulturnoj dimenziji etničkoga identiteta Hrvata u Mađarskoj (u okviru tadašnjega znanstveno-istraživačkoga projekta "Kulturna dimenzija etničkoga identiteta Hrvata u Mađarskoj" Instituta za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu). Istraživanje se provelo među pripadnicima hrvatske nacionalne manjine u

Mađarskoj, na području sedam županija i tridesetak naselja (gradskih i seoskih), metodom anketnoga upitnika. Uzorak je bio slučajna, a ukupno je anketirano 520 ispitanika (0,58% od ukupnoga broja svih Hrvata u Mađarskoj, prema pouzdanim procjenama).

Županije u kojima se provelo anketiranje: Bacs-Kiskun, Baranya, Somogy, Zala, Vas, Győr-Sopron i Pest.

Naselja u kojima se provelo anketiranje (hrvatski nazivi): Bačalmaš, Baja, Gara, Čikerija, Kačmar, Santovo, Mohač, Pečuh, Starin, Gornji Martinci, Veliki Kozar, Vršenda, Lukovišće, Potonja, Mlinarci, Murski Križevci, Petriba, Serdahel, Gornji Četar, Hrvatske Šice, Hrvatski Židan, Narda, Petrovo Selo, Kemlja, Unda, Tukulja, Sambotel, Bizonja, Kukinj, Olmod, Pustara, Čavolj, Koljnof.

4.1.1. Konceptija upitnika

Upitnik je u cjelini sadržavao 118 pitanja. Uz zajednički, opći dio, koji je nastojao utvrditi stupanj izraženosti etničkoga identiteta, te dobiti odgovore na pitanja o socio-demografskoj situaciji, upitnik je imao tri zasebne tematske dionice: o kulturnim obilježjima, o jeziku i o religiji.

Pitanja za zajednički, opći dio, sastavili su Sreća Perunović, Josip Kumpes i Tihomir Telišman, sociolozi, suradnici Instituta za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, te Jadranka Grbić, etnolog, suradnica Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Dio upitnika o kulturnim obilježjima sastavila je Sreća Perunović, o jeziku Jadranka Grbić, a o religiji Josip Kumpes⁹.

Rezultati anketnoga upitnika kompjutorski su obrađeni u Sveučilišnom računskom centru u Zagrebu, kategorija 'bez odgovora' izostavila se iz statističke obrade i nije utjecala na vrijednost konačnih rezultata. Podaci su se obradili na računalu UNYSIST 1100/41 i PC. Obrada podataka izvela se kompjutorskim CONTAB programom u kojemu su, između ostaloga, izračunati: hi-kvadrat, koeficijent korelacije i koeficijent kontigencije.

Prvi dio pitanja odnosio se na podatke o samome ispitaniku: spol, dob, zanimanje, stupanj obrazovanja, podaci o školovanju ili radnome mjestu, državljanstvu, nacionalnosti, vjeroispovijesti, zatim podaci o brojnome i materijalnome stanju domaćinstva ispitanika (po vlastitoj procjeni), te društveno-političkoj aktivnosti.

⁹ U anketiranju su sudjelovali autori upitnika, uz pomoć Ružice Čičak-Chand i Vlatke Marić, suradnica već spomenutoga Instituta za migracije i narodnosti. Boravak u Mađarskoj organizirali su kolege iz Mađarske Rado Peter i Tarjan Gabor, a u svakome naselju u kojem je provedeno anketiranje pomagali su suradnici županijskih odbora za narodnosna pitanja, mjesnih zajednica, te lokalni učitelji, profesori i odgajatelji.

Jedan dio upitnika bio je koncipiran tako da utvrdi, koliko je to moguće ovom metodom, stupanj izraženosti etničkoga identiteta. On se ispitivao na temelju indeksa koji se konstruirao za potrebe ovoga istraživanja. Pitanja kojima se nastojao utvrditi stupanj izraženosti etničkoga identiteta odnosila su se na:

- intenzitet nacionalnoga osjećaja,
- solidarnost s vlastitom grupom,
- razinu (količinu) znanja o vlastitome narodu,
- nacionalnu pripadnost roditelja, kumova, prijatelja,
- spoznajni domet dihotomije "mi" i "oni", glede većinskoga okruženja,
- odnos spram hrvatskih običaja i tradicije.

Toj grupi pitanja pridružila su se i pitanja o samoidentifikaciji, a nastojala su utvrditi prisutnost fenomena mnogostrukoga identiteta (pored državnoga i nacionalnoga, utvrđivala se prisutnost regionalnoga identiteta u smislu pripadnosti lokalnoj etničkoj grupi, što se u ovome radu naziva lokalna/etnička pripadnost ili svedena regionalna pripadnost).

Najveći broj pitanja u upitniku imala je dionica nazvana "Kultura", koje se interpretacija obradila unutar samostalnoga istraživanja. Otprilike podjednaki broj pitanja imale su dionice "Jezik" i "Religija". Rezultati istraživanja dionice "Religija" također se samostalno obrađuju.

Ispitanici su na kraju upitnika upisivali podatke o mjestu boravka i županiju.

Ispitivanje je bilo anonimno.

Ispitanici su imali mogućnost biranja između upitnika tiskanoga na hrvatskome i na mađarskome jeziku.

Dionica "Jezik" se, kako je napomenuto, bavila korelacijom materinskoga jezika i etničkoga identiteta ispitanika, pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. Taj dio upitnika sadržavao je 28 pitanja podijeljenih u nekoliko logičkih cjelina:

1. naziv jezika (kako ga nazivaju ispitanici - govornici sami, te kako njihov jezik naziva okruženje, prvenstveno Mađari, a zatim i eventualno pripadnici neke druge nacionalne manjine)
2. upotreba jezika (s obzirom na privatnu i javnu komunikaciju)
3. faza bilingvizma / stupanj dvojezičnosti (kakvo je aktivno i pasivno znanje hrvatskoga i mađarskoga jezika, prema vlastitoj procjeni, te gdje je i kada govornik naučio/usvojio oba jezika)
4. odnos prema većinskome jeziku
5. estetski i emotivni doživljaj materinskoga jezika
6. odnos prema jednojezičnosti
7. prihvaćanje idioma okoline

8. mišljenje o školovanju na materinskome jeziku (unutar većinskoga okruženja)
9. mišljenje o odnosu standardnoga oblika materinskoga jezika i lokalnoga dijalekta.

Tematske cjeline pod rednim brojem 1, 2, i 3 su skupine pitanja koja se odnose na utvrđivanje činjenica o jeziku i jezičnoj situaciji (naziv jezika, upotreba i stupanj dvojezičnosti), dok ostale - od rednog broja 4 do 9 - odražavaju stavove prema jeziku (svakako da to nisu ni u kom slučaju sva područja u kojima se pojavljuju stavovi o jeziku, ali su se na temelju spoznaja iz ranijih istraživanja odabrale kao relevantne za stanje svijesti o jeziku u ovome specifičnome slučaju).

Da bi se ispitanicima olakšalo davanje odgovora, a i radi jednostavnije obrade, većina je pitanja bila zatvorena ponuđenim odgovorima, ali se ispitanicima uvijek ostavila mogućnost da navedu i neki drugi odgovor.

Namjera je ovako koncipiranoga upitnika bila da se, prije svega, utvrdi činjenično stanje o upotrebi materinskoga jezika i faza bilingvizma, nadalje, da se utvrdi kakav mu je status u očima samih govornika, zatim njegova funkcija, te stavovi govornika prema svome jeziku, kao i da se pronađu empirijski pokazatelji koji bi upućivali na razrješavanje, posljednjih godina, sve očividnijega problema emancipacije dijalekta.

Napokon, od odgovora na ova pitanja željelo se dobiti podlogu za formulaciju konačnoga zaključka o vezi između (manjinskoga) materinskoga jezika i etničkoga identiteta kod Hrvata u Mađarskoj.

4.1.2. Struktura uzorka

Nacionalna pripadnost bila je zadana: hrvatska.

Osnovni parametri uzorka bili su: spol, dob, stupanj obrazovanja.

Što se tiče dobi, ispitanici su upisivali godinu rođenja, a u obradi su podijeljeni u četiri dobne skupine: do 14 godina, od 15 do 39, od 40 do 60, te od 60 godina na dalje.

Slična je situacija sa školskom spremom. Na pitanje koju su školu završili, ispitanici su birali jednu od deset ponuđenih mogućnosti, a u obradi su se njihovi odgovori razvrstali u tri grupe: oni s osnovnom školom, sa srednjom, te višom i visokom.

Ta su se razvrstavanja napravila nakon što su se dobili prvi podaci o varijablama i njihovim frekvencijama.

Dodatni parametri uzorka (koji su se koristili po potrebi, a vidljivi su iz onoga dijela upitnika koji traži i daje podatke o ostalim socio-

-demografskim i drugim činiocima) bili su: vjeroispovijest, politička aktivnost, odnos prema tradiciji.

Tablica 1.*

Struktura uzorka ispitanika, s obzirom na spol, dob i stupanj obrazovanja:

Ukupno**	Muškaraca	Žena			
Spol	513	218 42,50%	295 57,50%		
Ukupno**	do 14	15-39	40-60	60 i više	
Dob	513	16 3,12%	252 49,12%	174 33,92%	71 13,84%
Ukupno**	O. Š.	Srednja	Viša, visoka		
Školska sprema	518	206 39,77%	214 41,31%	98 18,93%	

* eventualno odstupanje od čistoga postotka (100%) posljedica je zaokruživanja

** razlika do 520 se odnosi na one koji nisu dali odgovore na pripadajuća pitanja

Kako je iz ove tablice vidljivo, od ukupnoga broja ispitanika točno 15% više je bilo žena. Najviše ispitanika pripada drugoj dobnoj skupini, od 15 do 39 godina (49,12%), ali je znatan postotak i u trećoj (33,92%). Imajući u vidu da 13,84% ispitanika pripada najstarijoj generaciji (iznad 70 godina), možemo zaključiti da je struktura ispitanika zadovoljavajuća, s obzirom na ciljeve istraživanja.

Tablica 2.
Vjeroispovijest

Katolik	Pravosl.	Protest.	Drugo	Ateist
483	4	2	4	23
93,60%	00,78%	00,39%	00,78%	04,46%

Odgovorilo je 516 ispitanika.

Nije odgovorilo 4 ispitanika.

Kako vidimo, 95,55% ispitanika je religiozno, i to su uglavnom katolici. Postotak ateista je gotovo zanemariv.

Tablica 3.

Politička aktivnost (pitanje: da li je član neke političke partije)

Da	Ne
134	350
27,69%	72,31%

Odgovorilo 484 ispitanika.

Nije odgovorilo 36 ispitanika.

Kako vidimo, većina ispitanika nije politički angažirana, u smislu da su članovi neke političke stranke, a podatak je tim značajniji što se ispitivanje provelo u vrijeme kada je u Mađarskoj već zaživio višestranački pluralizam. Podaci iz ove tablice mogu se na neki način povezati s onima o vjeroispovijesti, jer znamo da je pripadnost bivšoj socijalističkoj partiji podrazumijevala ateistički svjetonazor (neke usporedbe vidi u 4.2.4.).

Tablica 4.

Odnos prema tradiciji i nasljeđu (pitanje: da li bi željeli slijediti/održavati hrvatske narodne običaje)

Ne	Da	Ovisi
12	387	108
02,37%	76,33%	21,30%

Odgovorilo je 507 ispitanika.

Nije odgovorilo 13 ispitanika.

Uz ovu tablicu, koja pokazuje da visok postotak ispitanika ima pozitivan stav spram nasljeđa, njegovoga slijeđenja i održavanja, zanimljivi su podaci iz onih odgovora koji pokazuju da 51,71% ispitanika jesu članovi nekoga hrvatskoga kulturno-umjetničkoga društva, a čak 71,07% - mađarskoga (vidi o angažmanu u etničkim institucijama 4.2.3.).

Pozitivan stav spram nasljeđa dobiva na vrijednosti s obzirom na strukturu uzorka.

4.1.3. Rezultati istraživanja

4.1.3.1. Izraženost etničkoga identiteta

Tablica 5.

Jako	Izražen	Slabo	Neizražen	Nejasno
80	278	70	7	32
17,13%	59,53%	14,99%	1,50%	6,85%

Ukupno je odgovorilo 467 ispitanika.

Nije odgovorilo 53 ispitanika.

Stupanj izraženosti etničkoga identiteta ispitivao se temelju indeksa koji se konstruirao za potrebe ovoga istraživanja, a na temelju odgovora ispitanika (vidi 4.1.1.). Na temelju distribucije odgovora u ovoj tablici zaključujemo da je kod ispitanika utvrđen visok stupanj izraženosti etničkoga identiteta (gotovo 60% u kategoriji 'izražen' i oko 17% u kategoriji 'jako izražen').

4.1.3.2. Izraženost mnogostrukoga identiteta

Tablica 6.

a) Na pitanje kojega su državljanstva, ispitanici su odgovorili:

Mađarsko	Drugo
505	6
98,83%	01,17%

Odgovorilo je 511 ispitanika.

Nije odgovorilo 9 ispitanika.

Gotovo svi ispitanici, osim šestoro - 01,17%, smatraju se mađarskim državljanima.

- b) Premda je nacionalnost bila zadana, od ispitanika se ipak zatražilo da upišu koje su nacionalnosti. Odgovori su bili:

Tablica 7.

Hrvat	Mađar	Drugo
457	33	9
91,58%	06,61%	01,80%

Odgovorilo je 499 ispitanika.

Nije odgovorio 21 ispitanik.

Gotovo svi ispitanici (91,58%) smatraju se Hrvatima.

- c) Na zahtjev da napišu kako sami sebe nazivaju, uz napomenu da su pored naziva 'Hrvat' ponuđeni na izbor lokalni nazivi po tzv. etničkim grupama (Gradišćanski Hrvat, Bošnjak, Podravski Hrvat, Šokac, Bunjevac, Rac, Pomurski Hrvat) kao i druge mogućnosti izbora, dobili su se sljedeći rezultati:

Tablica 8.

Hrvat	Etnički/lokalno	Mađar	Drugo
123	341	17	30
24,07%	66,73%	03,33%	05,87%

Odgovorilo je 511 ispitanika.

Nije odgovorilo 9 ispitanika.

Više od polovice ispitanika (66,73%) osjeća pripadnost i užoj - lokalnoj/regionalnoj grupi, koja implicira etničku pripadnost.

- d) Na zahtjev da se uz pomoć ponuđenoga odgovora deklariraju (kao Mađari iz Mađarske, Hrvati iz Mađarske, mađarski Hrvati ili i Mađari i Hrvati, etničkim/lokalnim imenom, nečim drugim ili nikako) dobili su se sljedeći rezultati:

Tablica 9.

Mađar iz Mađarske	31 06,02%
Hrvat iz Mađarske	110 21,36%
Mađarski Hrvat	226 43,88%
I Hrvat i Mađar iz Mađarske	111 21,55%
Etnički/lokalni naziv (iz Mađarske)	16 03,11%
Ne bi izabrao ništa od ponuđenoga	18 03,50%

Odgovorilo je 515 ispitanika.

Nije odgovorilo 5 ispitanika.

Rezimirajući empirijske pokazatelje, možemo zaključiti slijedeće:

1. ispitanici - pripadnici hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj -
- pokazali su svojim odgovorima visok stupanj izraženosti etničkoga identiteta.
2. gotovo svi ispitanici (osim šestoro - 01,17%) smatraju se mađarskim državljanima.
3. gotovo svi ispitanici (91,58%) smatraju se pripadnicima hrvatske nacionalnosti.
4. više od polovice ispitanika (66,73%) osjeća pripadnost i užoj -
- lokalnoj/regionalnoj grupi, koja također implicira etničku pripadnost.
To znači da je kod ispitanika prisutna pojava monogostrukoga identiteta: državni - mađarski, nacionalni - hrvatski i nacionalni -
- (svedeni) regionalni. Vidljivo je to i iz onih odgovora u kome se od ispitanika izričito zahtijevalo deklariranje / samoidentificiranje, kada se

86,79% ispitanika deklariralo kao mađarski Hrvati, Hrvati iz Mađarske ili kao i Hrvati i kao Mađari iz Mađarske¹⁰.

4.1.3.3. Rezultati istraživanja dionice "Jezik"

Varijable, kategorije i njihove frekvencije.

Prije nego što se navedu bilo koji rezultati potrebno je reći da su svi odgovori zapravo subjektivni zaključci o jezičnoj situaciji samih ispitanika, koji se kao takvi mogu shvatiti iz njihovih odgovora.

Broj odgovora tipa "ne znam" ili "nisam o tome razmišljao" je zanemarivo malen, što govori da ispitanici nisu ravnodušni spram svoga jezika.

Radi veće preglednosti i lakšega baratanja dobivenim rezultatima, slijedi popis tematskih cjelina, varijabli i njihovih kategorija:

Prva tematska cjelina: NAZIV JEZIKA

Varijable:

- materinski jezik
(kako ga nazivaju sami govornici u svakodnevnoj komunikaciji)
- naziv jezika
(kako ga nazivaju Mađari i ostali u svakodnevnoj komunikaciji)

Kategorije:

- hrvatski
- domaći (bunjevački, šokački, gradišćanski, bošnjački, racki)
- mađarski
- drugo (južnoslavenski, kajkavski)

¹⁰ Zanimljivo je ovom prilikom spomenuti, usporedbe radi, da austrijski Gradišćanski Hrvati sebe nazivaju 'Hrvatima', a nas - Hrvate iz Hrvatske - 'Hrvaćanima'. Jedan od uglednih gradišćanskohrvatskih intelektualaca, koji je uz ostalo dugogodišnji urednik glasila 'Hrvatske novine', gosp. Petar Tyran, smatra da su se tokom dugih stoljeća razdvojenosti razvile dvije različite hrvatske samosvijesti, dva različita hrvatska identiteta, hrvatski i gradišćanskohrvatski, podrazumijevajući pod tim bogatstvo, a ne nedostatak Gradišćanskih Hrvata. Slično u svojim studijama o mnogostrukome identitetu govore i austrijski znanstvenici Michael Floiger, koji u Gradišću u Austriji spominje sljedeće identitete: identitet njemačkih Gradišćanaca, identitet protestantskih Gradišćanaca, hrvatski identitet, mađarski identitet; ali za svaki pojedini identitet navodi da se uz njega javlja kao nešto što je samo po sebi razumljivo, odnosno kao nešto što se akceptira samo po sebi, a to je austrijski identitet (Floiger, 1988, 19) i slično Norbert Leser (Leser, 1988, 6 i dalje).

- krobot (neka vrsta pejorativnoga naziva kojim Mađari nazivaju jezik kojim govore Hrvati; naročito je rasprostranjen u Gradišću, ali se javlja i drugdje; o tome nazivu vidi i u 3.2.2.).

Druga tematska cjelina: UPOTREBA JEZIKA

Privatna i javna komunikacija.

Varijable:

- kojim se jezikom govori u kući
- na kojem se jeziku obavlja privatna korespondencija
- na kojem se jeziku komunicira sa sumještanima
- kojim se jezikom ispitanici koriste za obavljanje službenih poslova

Kategorije:

- hrvatski
- oba jezika, ali češće hrvatski (pokazatelj za dvojezičnost)
- podjednako oba jezika (pokazatelj za dvojezičnost)
- oba jezika, ali češće mađarski (pokazatelj za dvojezičnost)
- mađarski

Treća tematska cjelina: STUPANJ DVOJEZIČNOSTI

Varijable:

- aktivno znanje (kako govori)
- pasivno znanje (kako piše i čita)

Kategorije:

- dobro
- srednje
- loše
- nikako

Varijabla:

- dob u kojoj je naučio/usvojio oba jezika

Kategorije:

- tim je jezikom progovorio
- u ranome djetinjstvu
- u školskoj dobi
- kao odrastao čovjek
- nije usvojio dotični jezik

Varijabla:

- gdje je naučio/usvojio oba jezika

Kategorije:

- u roditeljskome domu
- kroz igru s prijateljima
- u školi
- negdje drugdje
- nije naučio/usvojio dotični jezik

Varijabla:

- kojim jezikom bolje vlada
- koji jezik češće koristi

Kategorije:

- hrvatski
- mađarski
- podjednako
- neki drugi odgovor

Varijabla:

- da li je u djetinjstvu češće koristio materinski jezik

Kategorije:

- češće
- rjeđe
- ne zna
- neki drugi odgovor

Četvrta tematska cjelina: ODNOS PREMA VEĆINSKOME JEZIKU

Varijabla:

- može li se primijetiti da mu mađarski nije materinski jezik

Kategorije:

- može
- ne može
- ne zna
- neki drugi odgovor

Varijabla:

- da li mu je drago ako se ne primijeti da mu mađarski nije materinski

Kategorije:

- drago mu je
- nije mu drago
- svejedno mu je
- neki drugi odgovor

Peta tematska cjelina:

ESTETSKI I EMOTIVNI DOŽIVLJAJ MATERINSKOGA JEZIKA

Varijable:

- koji jezik im je ljepši i draži

Kategorije:

- hrvatski
- mađarski
- podjednako
- nije o tome razmišljao

Šesta tematska cjelina: ODNOS PREMA JEDNOJEZIČNOSTI

Varijable:

- koji jezik smatra korisnijim

Kategorije:

- hrvatski
- mađarski
- podjednako

Varijable:

- da li je za svakodnevni život dovoljno znati samo mađarski

Kategorije:

- jest
- nije
- ne zna

Sedma tematska cjelina: PRIHVATANJE IDIOMA OKOLINE

Varijable:

- odnos prema idiomu okoline
- odnos prema jezično-većinskome okruženju

Kategorije:

- u skladu s formulacijom pitanja, kategorije su bile da, ne, ne zna

Osma tematska cjelina: ŠKOLOVANJE NA MATERINSKOME JEZIKU

Varijable:

- mišljenje o školovanju na materinskome jeziku

Kategorije:

- potrebno je
- nije potrebno
- ne zna

Deveta tematska cjelina:

DUALNOST UNUTAR JEZIKA (STANDARD-DIJALEKT)

Varijabla:

- na kojem obliku želi da se održava nastava

Kategorije:

- na standardnome obliku

- na dijalektu

- ne zna

Osnovni empirijski pokazatelji dionice "Jezik"

*(u ovome radu prezentiram tablice osnovnih empirijskih pokazatelja uz komentar. Zbog ograničenoga opsega rada, tablice međusobnih usporedbi varijabli/korelacija nisu prikazane, ali su zato opširnije komentirane)

1. Naziv materinskoga jezika:

Tablica 10.

Hrvatski	Domaći	Mađarski	Drugi
368	49	65	19
73,45%	09,78%	12,97%	03,79%

Odgovorio je 501 ispitanik.

Nije odgovorilo 19 ispitanika.

Tablica 11.

Naziv materinskoga jezika - kako ga nazivaju Mađari i ostali.

Hrvatski	Domaći	Krobot	Drugi
166	101	116	74
36,32%	22,10%	25,38%	16,19%

Odgovorilo je 457 ispitanika.

Nije odgovorilo 63 ispitanika.

Tablice 10 i 11. omogućuju nam da zaključimo

- da većina ispitanika naziva svoj materinski jezik hrvatskim, te da se dakle jezična i etnička (samo)identifikacija podudaraju,
- distribucija odgovora na pitanje kako Mađari i pripadnici ostalih nacionalnih manjina s kojima Hrvati žive u okruženju (uglavnom Srbi i Nijemci) nazivaju njihov jezik je šarolika: hrvatski naziv, doduše, prednjači (36,32%) ali je zatim manje-više ujednačena distribucija nazivlja određenoga prema nekom od lokalnih dijalekata, npr. bošnjački, šokački, bunjevački, nadalje pejorativnim nazivom "krobot" (premda se ovaj naziv prvenstveno koristi za imenovanje jezika kojim govore Gradišćanski Hrvati, zna se javiti i u drugim županijama) ili nekim drugim nazivom, među kojima je najčešći "južnoslavenski jezik".

2. Upotreba jezika:

- privatna komunikacija

Tablica 12.

Kojim se jezikom govori u kući

Hrv	Oba-hrv	Jednako	Oba-mađ	Mađ
46	146	105	183	36
08,91%	28,29%	20,35%	35,47%	0,98%

Odgovorilo je 516 ispitanika.

Nije odgovorilo 4 ispitanika.

Tablica 13.

Kojim jezikom obavlja privatnu korespondenciju

Hrv	Oba-hrv	Jednako	Oba-mađ	Mađ
11	51	87	136	229
02,14%	09,92%	16,93%	26,46%	44,55%

Odgovorilo 514 ispitanika.

Nije odgovorilo 6 ispitanika.

Odgovori u ove dvije tablice ukazuju na prisutnost dvojezičnosti: ukupno 84,11% odgovora upućuje na taj zaključak, ali s prevladavajućom ulogom mađarskoga jezika;

- u slučajevima pismenoga izražavanja (korespondencija), dvojezičnost je prisutna u znatno manjem postotku - 53,31% ali i u sklopu toga prevladava mađarski. Jednojezičnost prakticira gotovo polovica ispitanika - 44,55% i to u korist mađarskoga jezika.

- javna komunikacija

Tablica 14.

Kojim jezikom razgovara sa sumještanima

Hrv	Oba-hrv	Jednako	Oba-mađ	Mađ
7	197	115	150	49
01,35%	38,03%	22,20%	28,96%	09,465

Odgovorilo 518 ispitanika.

Nisu odgovorila 2 ispitanika.

Tablica 15.

Kojim se jezikom služi u javnoj/službenoj komunikaciji

Hrv	Oba-hrv	Jednako	Oba-mađ	Mađ
4	32	42	102	337
00,77%	06,19%	08,12%	19,73%	65,18%

Odgovorilo 517 ispitanika.

Nisu odgovorila 3 ispitanika.

Kako se vidi iz distribucije odgovora u tablicama 14. i 15., u javnoj je komunikaciji prisutna dvojezičnost u svakodnevnim i neformalnim prilikama - 89,19%, a uz to se uočila lagana prevaga hrvatskoga jezika;

- u formalnim prilikama dvojezičnost prakticira puno manji broj ispitanika - njih 34,04%, dok je jednojezičnost u korist mađarskoga prisutna kod čak 65,18% ispitanika.

3. Stupanj dvojezičnosti
- aktivno znanje

Tablica 16.
Kako govori hrvatski

Dobro	Srednje	Loše	Nikako
190	287	33	4
36,96%	55,84%	06,42%	00,78%

Odgovorilo 514 ispitanika.

Nije odgovorilo 6 ispitanika.

Tablica 17.
Kako govori mađarski

Dobro	Srednje	Loše	Nikako
426	90		
82,56%	17,44%		

Odgovorilo 516 ispitanika.

Nisu odgovorila 4 ispitanika.

- ove tablice (16 i 17) omogućuju nam da zaključimo, da je aktivno znanje materinskoga jezika kod nešto više od polovice ispitanika (55,84%) srednje, a tek otprilike jedna trećina izjavljuje da hrvatski govori dobro (36,96%). Uz to, jedan mali broj ispitanika (06,42%) ocjenjuje svoje govorenje lošim, a četiri među njima uopće ne govore hrvatski jezik.
- mađarski pak jezik velika većina (82,56%) govori dobro, a manji dio srednje (17,44%). Nitko od ispitanika ne smatra da mađarski govori loše, a također nema nikoga tko ne govori mađarski.

- pasivno znanje

Tablica 18.
Kako čita i piše hrvatski

Dobro	Srednje	Loše	Nikako
229	231	41	15
44,38%	44,77%	07,95%	02,91%

Odgovorilo 516 ispitanika.

Nisu odgovorila 4 ispitanika.

Tablica 19.
Kako čita i piše mađarski

Dobro	Srednje	Loše
431	81	6
83,20%	15,64%	01,16%

Odgovorilo 518 ispitanika.

Nisu odgovorila 2 ispitanika.

- ove tablice (18 i 19) ukazuju na to da podjednak broj ispitanika procjenjuje svoje pasivno znanje materinskoga jezika dobrim (44,38%) i srednjim (44,77%), iako ima i onih koji smatraju da materinski jezik pišu i čitaju loše (07,95%). U odnosu na aktivno znanje više je i onih, koji uopće ne čitaju i ne pišu hrvatskim jezikom;
- mađarskim pak jezikom većina ispitanika piše i čita dobro (83,20%), manji broj srednje (15,64%), zanemariv je broj ispitanika koji svoje pasivno znanje mađarskoga smatraju lošim, a među njima nema nikoga tko ne bi pisao i čitao mađarski .
- uz ove tablice koje pokazuju procjenu aktivnoga i pasivnoga znanja ispitanika, zanimljivo je spomenuti da su se ispitanici, na upit koju verziju upitnika žele ispunjavati: da li upitnik na mađarskome ili upitnik na hrvatskome jeziku, osim nekolicine, opredjeljivali za mađarsku verziju, što u svakome slučaju korelira s rezultatima ankete i dokaz je dominantnosti i superiornosti mađarskoga jezika u ovoj domeni.

- dob u kojoj su usvojeni jezici

Tablica 20.

U kojoj je dobi naučio hrvatski

Odmah	Rano	Škola	Kasno	Nikada
320	143	43	8	5
61,66%	27,55%	08,29%	01,54%	00,96%

Odgovorilo 519 ispitanika.

Nije odgovorio 1 ispitanik.

Tablica 21.

U kojoj je dobi naučio mađarski

Odmah	Rano	Škola	Kasno
149	215	150	2
28,88%	41,67%	29,07%	00,39%

Odgovorilo 516 ispitanika.

Nije odgovorilo 4 ispitanika.

Ove nam tablice pokazuju:

- da je nešto preko polovice ispitanika (61,66%) hrvatskim jezikom progovorilo u ranome djetinjstvu, a otprilike jedna trećina ga je naučila u toj dobi. Ostali su materinski jezik naučili u školi, u kasnijoj dobi, dok petorica uopće ne govore hrvatski jezik;
- mađarskim je jezikom progovorila otprilike jedna trećina ispitanika (28,88%), a najveći ih je broj naučio ovaj jezik u ranome djetinjstvu (41,67%); zatim ponovno jedna trećina u školi (29,07%); svega je dvoje ispitanika naučilo većinski jezik u kasnijoj dobi, dok nema nikoga tko ga nije naučio (za razliku od materinskoga).

- mjesto usvajanja/učenja jezika

Tablica 22.

Gdje je naučio hrvatski

Kuća	Škola	Drugdje	Nigdje
440	44	26	4
85,60%	08,56%	05,06%	00,78%

Odgovorilo 514 ispitanika.

Nije odgovorilo 6 ispitanika.

Tablica 23.

Gdje je naučio mađarski

Kuća	Škola	Drugdje
276	157	80
53,80%	30,60%	15,59%

Odgovorilo 513 ispitanika.

Nije odgovorilo 7 ispitanika.

- većina ispitanika naučila je materinski jezik u roditeljskome domu (85,60%), tek mali broj u školi ili negdje drugdje (npr. kroz igru s drugovima), a kao i u prethodnim slučajevima (vidi npr. tablicu 16.) ima i onih koji nisu nikada usvojili hrvatski jezik;
- mađarski jezik polovica ispitanika naučila je u roditeljskome domu (53,80%), jedna trećina u školi, a petnaestak posto na nekom drugom mjestu. Ni u ovom slučaju nema nijednoga ispitanika koji ne bi znao mađarski, što se poklapa s rezultatima iz ostalih tablica.

- vlastita procjena znanja

Tablica 24.
Koji jezik bolje poznaje

Hrvatski	Mađarski	Jednako
41	298	174
07,59%	58,09%	33,92%

Odgovorilo 513 ispitanika.

Nije odgovorilo 7 ispitanika.

- malo je ispitanika - njih svega 07,59% - koji su procijenili da bolje govore hrvatskim jezikom. Više od polovice - 58,09% - smatra da bolje poznaje mađarski jezik (aktivno i pasivno), a otprilike jedna trećina procjenjuje da im je poznavanje obaju jezika podjednako.

- vlastita procjena čestoće korištenja

Tablica 25.
Koji jezik češće koristi

Hrvatski	Mađarski	Jednako
50	308	118
17,44%	59,69%	22,87%

Odgovorilo 516 ispitanika.

Nisu odgovorila 4 ispitanika.

- ova tablica pokazuje da naši ispitanici za nekoliko puta češće koriste većinski od manjinskoga jezika (59,69%:17,44%). Podjednako se obama jezicima koristi 22,87% ispitanika.

Tablica 26.

Da li je u djetinjstvu češće govorio hrvatskim jezikom

Češće	Rjeđe	Ne zna/Drugo
376	86	51
73,29%	16,76%	09,94%

Odgovorilo 513 ispitanika.

Nije odgovorilo 7 ispitanika.

- preko dvije trećine ispitanika češće je u djetinjstvu govorilo svojim materinskim jezikom (73,29%). Ovaj podatak, kako će se i u kasnijoj interpretaciji vidjeti, značajan je pokazatelj o sudbini dvojezičnosti u širem društvenome kontekstu kojemu pripadaju naši ispitanici.

4. Odnos prema većinskome jeziku

Tablica 27.

Da li se može primijetiti da mu mađarski nije materinski

Može	Ne može	Ne zna	Drugo
170	256	58	29
33,14%	49,90%	11,31%	05,65%

Odgovorilo 513 ispitanika.

Nije odgovorilo 7 ispitanika.

Tablica 28.

Da li se raduje ako se ne može primijetiti da mu mađarski nije materinski

Raduje se	Ne raduje se	Svejedno	Drugo
219	34	189	48
44,69%	06,94%	38,57%	09,80%

Odgovorilo 490 ispitanika.

Nije odgovorilo 30 ispitanika.

Ovakvu distribuciju odgovora u tablicama 27. i 28. možemo komentirati:

- polovica ispitanika mišljenja je da mađarskim jezikom vlada kao i oni govornici kojima je taj jezik materinski, dok trećina smatra upravo suprotno;
- gotovo polovica ispitanika zadovoljna je činjenicom da se ne može primijetiti da im mađarski jezik nije materinski (i to ukazuje na njegov status), ali u isto vrijeme prilično visok postotak ispitanika (38,57%) spram toga je potpuno ravnodušan.

5. Estetski i emotivni doživljaj materinskoga jezika

Tablica 29.
Koji jezik smatra ljepšim

Hrvatski	Mađarski	Jednako	Ne zna
139	26	303	50
26,83%	05,02%	58,49%	09,65%

Odgovorilo 518 ispitanika.

Nisu odgovorila 2 ispitanika.

Tablica 30.

Da li mu je ljepši standardni oblik ili domaći dijalekt

Standard	Dijalekt	Jednako	Ne zna
83	185	155	83
16,40%	36,56%	30,63%	16,40%

Odgovorilo 506 ispitanika.

Nije odgovorilo 14 ispitanika.

- u estetskome smislu, 58,49% ispitanika ne pravi razliku među dva jezika; ipak, 26,83% daje prednost hrvatskome jeziku. Što se tiče estetike standardnoga oblika materinskoga jezika i domaćih dijalekata, prisutna je lagana prevaga dijalekata u odnosu na odgovor 'jednako'. Svega 16,40% ispitanika smatra standardni oblik ljepšim.

Tablica 31.

Koji mu je jezik draži

Hrvatski	Mađarski	Jednako	Ne zna
149	39	304	25
28,82%	07,54%	58,80%	04,84%

Odgovorilo 517 ispitanika.

Nisu odgovorila 3 ispitanika.

- distribucija odgovora koji se odnosi na pitanje emotivnoga doživljaja obaju jezika gotovo je identična odgovorima o estetskome doživljaju.

6. Odnos prema jednojezičnosti

Tablica 32.

Koji jezik smatra korisnijim

Hrvatski	Mađarski	Jednako
16	187	313
03,10%	36,24%	60,66%

Odgovorilo 516 ispitanika.

Nisu odgovorila 4 ispitanika.

Tablica 33.

Da li mu je za svakodnevni život dovoljno znati samo mađarski

Jest	Nije	Ne zna
42	438	36
08,14%	84,88%	06,98%

Odgovorilo 516 ispitanika.

Nisu odgovorila 4 ispitanika.

- gotovo zanemarivo mali broj ispitanika smatra materinski jezik korisnijim od mađarskoga jezika: 03,10%; jedna trećina smatra da je korisniji mađarski jezik, dok više od polovice (60,66%) smatra najkorisnijom varijantom mogućnost komuniciranja na obama jezicima.

- iz tablice 33. vidljivo je pak da većini ispitanika (84,88%) mađarski jezik nije dovoljan za svakodnevni život, što bi moglo biti od velike važnosti u sagledavanju perspektive dvojezičnosti, kao i perspektive samoga hrvatskoga jezika.

7. Prihvataje idioma okoline

Tablica 34.

Da li bi svi Hrvati morali znati mađarski jezik

Treba	Ne treba	Ne zna
311	126	75
60,74%	24,61%	14,65%

Odgovorilo 512 ispitanika.

Nije odgovorilo 8 ispitanika.

Tablica 35.

Da li bi Mađari koji žive u većinskome hrvatskome okruženju morali znati hrvatski jezik

Treba	Ne treba	Ne zna
292	128	91
57,14%	25,05%	17,81%

Odgovorilo 511 ispitanika.

Nije odgovorilo 9 ispitanika.

- ove dvije tablice pokazuju da oko 60% svih ispitanika smatra da bi se manjina, u jezičnome pogledu, trebala prilagoditi većinskome okruženju. U oba je slučaja podjednaka distribucija odgovora da to nije potrebno (oko 25%).

8. Pravo na školovanje na materinskome jeziku

Tablica 36.

Da li bi pripadnicima nacionalne manjine trebalo omogućiti školovanje na materinskome jeziku

Treba	Ne treba	Ne zna
426	20	63
83,69%	03,93%	12,38%

Odgovorilo 509 ispitanika.

Nije odgovorilo 11 ispitanika.

- ova tablica upozorava na pozitivan stav spram prava na školovanje na materinskome jeziku većine ispitanika (83,69%), iako se može pretpostaviti da takav stav proizlazi iz općih idejnih pretpostavki državne politike (a time i jezične politike).

9. Dualnost unutar materinskoga jezika

Tablica 37.

Da li želi odvijanje nastave na standardu ili domaćem dijalektu

Standard	Dijalekt	Ne zna	Drugo
183	227	82	19
35,81%	44,42%	16,05%	03,72%

Odgovorilo 511 ispitanika.

Nije odgovorilo 9 ispitanika.

- distribucija odgovora u ovoj tablici, koja se tiče jezika nastave, korelira s rezultatima vidljivim iz tablice 30. koja se odnosi na estetski doživljaj materinskoga jezika, gdje dijalekt ima prevagu nad standardom. Vrijednost ovih pokazatelja dolazi do izražaja u onome dijelu rada koji se bavi emancipacijom lokalnih dijalekata i njihovom primjenom u nastavi (vidi 4. 2. 2.).

Zaključci na temelju (osnovnih) empirijskih pokazatelja:

Na temelju (osnovnih) empirijskih pokazatelja, zaključujemo:

1. podudarnost jezične i etničke (samo)identifikacije,
2. rani i asimetrični bilingvizam u korist mađarskoga jezika, kao i dominantnost mađarskoga jezika
3. prevladavanje manifestativne funkcije materinskoga jezika nad njenom komunikativnom funkcijom,
4. pozitivan stav prema materinskome jeziku,
5. težnju za emancipacijom dijalekta, uz zahtjeve za komplementarnim odnosom standardnoga oblika materinskoga jezika i lokalnoga/lokalnih dijalekta/dijalekata.

Zaključci na temelju međusobnoga uspoređivanja varijabli (u odnosu na pojedine kategorije):

1. Povezanost dobne pripadnosti ispitanika i činjenica i stavova o materinskome jeziku.

Općenito se može reći da je utvrđena povezanost dobne pripadnosti i materinskoga jezika. U većini odgovora utvrdili su se dijametralno suprotni rezultati na relaciji: I dobna skupina (najmlađi ispitanici) - IV dobna skupina (najstariji ispitanici).

- utvrdilo se da se glede naziva materinskoga jezika 73,45% svih ispitanika opredijelilo za kategoriju 'hrvatski'. Međutim, najveći dio ovih odgovora pripada ispitanicima srednjih dobnih skupina (II, III), dok najmlađi i najstariji (I, IV) participiraju s otprilike pedeset posto. No, indikativno je da dok su najmlađi kao rješenje za drugih pedeset posto odgovora pronašli u kategoriji 'mađarski', dotle su se najstariji ispitanici opredijelili za naziv materinskoga jezika po nekome od lokalnih dijalekata.

- utvrdila se povezanost s upotrebom jezika. Općenito, može se reći da prevladava asimetrična dvojezičnost u korist mađarskoga jezika u privatnoj komunikaciji (osim kod pripadnika IV dobne skupine gdje se uočila simetrična dvojezičnost), a jednojezičnost (mađarski jezik) u javnoj komunikaciji. Tendencija prema jednojezičnosti općenito najjača je kod pripadnika I dobne skupine. No, unutar javne komunikacije utvrdilo se jedno područje koje ovdje nazivamo neformalna javna komunikacija (neformalni razgovor sa sumještanima u raznim prilikama), i u kojemu se utvrdila sljedeća situacija: simetrična dvojezičnost (I dobna skupina) i asimetrična u korist hrvatskoga jezika (II, III, IV dobna skupina). To zapravo znači da su otkrivena područja upotrebe hrvatskoga jezika, što je vrlo važno za njegovu perspektivu (o podizanju kvalitete u preostalim područjima upotrebe hrvatskoga jezika vidi u 4.2. te u Zaključku).

- utvrdila se povezanost između dobne pripadnosti ispitanika i stupnja dvojezičnosti. Naime, na osnovi distribucije odgovora po dobnim skupinama možemo govoriti o generacijskim obrascima u pogledu jezičnoga ponašanja. Tako npr. mlađe generacije izvrsno znaju mađarski za razliku od hrvatskoga jezika, te ga uz to ranije nauče i češće koriste od pripadnika starijih generacija. Ovi posljednji pak bolje znaju materinski jezik, a mađarski su usvojili u nešto starijoj dobi nego današnje mlađe generacije. To zapravo znači da su mlađi simetrično dvojezični praktično od rođenja (ali se i asimetrija prema mađarskome javlja vrlo rano), dok su starije generacije, u dobi u kojoj su sada njihova djeca i unuci, bili asimetrično dvojezični u korist hrvatskoga jezika.
- nije se pronašla povezanost između dobne pripadnosti ispitanika i stavu o korisnosti hrvatskoga i mađarskoga jezika, jer je po dobnim skupinama podjednaka distribucija odgovora koja upućuje na mišljenje da su im podjednako korisna oba jezika. No, već sam taj podatak je vrlo bitan da se sagleda perspektiva hrvatskoga jezika (vidi Zaključak).
- zanimljivi su podaci iz odgovora na pitanje da li je potrebno školovanje na materinskome jeziku. Oko 85% svih ispitanika iz II, III i IV dobne skupine izrazili su mišljenje da je potrebno, a isti je odgovor dalo 43,75% onih ispitanika koji spadaju u I dobnu skupinu. Premda je taj omjer gotovo 1:2, on može biti također značajan iz perspektive očuvanja jezika, tim više što se...
- prema distribuciji odgovora po dobnim skupinama, koji se odnose na standardni oblik hrvatskoga jezika i lokalne dijalekte, također osjeća oponiranje na relaciji: I dobnna skupina: II, III, IV dobnna skupina. Naime, u pogledu estetskoga doživljaja najmlađi ispitanici osjetno veću ocjenu dali su standardu, a ostali - dijalektima; slično je i s mišljenjem o tome na kojem bi se obliku trebala odvijati nastava: dok su pripadnici I dobne skupine nesigurni, te ih je točno 50% izjavilo da "ne zna", dotle je u odgovorima pripadnika II, III i IV dobne skupine prisutna prevaga u korist dijalekata.
- veoma zanimljivi podaci dobili su se usporedbom odgovora na pitanja koja žele utvrditi način na koji se prihvać idiom okoline (u dva smjera). s prvenstvenim ciljem da se utvrdi jezična /ne/tolerancija. Dok se starije generacije (III i IV dobnna skupina) zalažu za kulturu dvojezičnosti i apsolutnu toleranciju (nužnost jezične prilagodbe spram većinskoga okruženja, bez obzira tko je većina a tko manjina), dotle su mlađe generacije (I i II dobnna skupina) pokazale nešto manji stupanj tolerancije. Njihovi stavovi, naime, ukazuju na neku vrstu "navijanja" za hrvatski jezik, što bismo,

s obzirom na prevladavanje manifestativne nad komunikativnom funkcijom materinskoga jezika upravo u redovima ovoga dijela populacije, mogli protumačiti kao psihološki efekat, odnosno, kao kompenzaciju za izgubljeni jezik (točnije: za jezik koji bi uskoro mogli potpuno izgubiti).

2. Povezanost stupnja obrazovanja ispitanika i činjenica i stavova o materinskome jeziku

- postoji povezanost između stupnja obrazovanja i naziva jezika. Iako se 73,45% svih ispitanika opredijelilo za kategoriju 'hrvatski', najviši postotak pripada najobrazovanijima (visoka i viša škola) - čak 80,41% iz te obrazovne skupine. Što je niži stupanj obrazovanja, to je manji postotak odgovora na nivou ove kategorije, ali se javljaju odgovori u kategorijama prema nekome od lokalnih dijalekata i kategorije 'krobot'.
- nije se utvrdila značajnija povezanost između stupnja obrazovanja i upotrebe jezika, jer je distribucija odgovora podjednaka po kategorijama koje upućuju na asimetričnu dvojezičnost u korist mađarskoga jezika. Jedino odstupanje nalazimo u području privatne korespondencije, gdje upotreba mađarskoga jezika raste što je niži stupanj obrazovanja. Time automatski dobijamo još jedan dokaz o slaboj razini pasivnoga znanja hrvatskoga jezika, a uz to možemo zaključiti, da je najvažniji razlog tome mađarsko obrazovanje ispitanika.
- postoji povezanost između stupnja obrazovanja i stupnja dvojezičnosti. Naime, ispitanici s višim obrazovanjem bolje poznaju oba jezika (aktivno i pasivno), materinski jezik su ranije naučili od slabije obrazovanih (što može upućivati na zaključak da potječu iz etnički očuvanih sredina iz kojih su mogli ponijeti prve poticaje za usvajanje i očuvanje svojega jezika), a uz to se češće koriste mađarskim jezikom, što može biti povezano s njihovim profesionalnim statusom.
- postoji povezanost između stupnja obrazovanja i odnosa spram standardnoga oblika hrvatskoga jezika i lokalnih dijalekata. Općenito, što se tiče estetskoga doživljaja, u svim skupinama ispitanika dijalekt je dobio višu ocjenu od standarda. Međutim, veći je udio ispitanika s višim obrazovanjem (56,61% u IV skupini i 50,00% u III skupini) od udjela slabije obrazovanih ispitanika (34,00%) koji žele da se dijalekt uvede u nastavu. Ujedno je kod slabije obrazovanih prisutna lagana prevaga za standard u nastavi (38,00%), a indikativan je i podatak da čak 25,50% ovih ispitanika nije sigurno koji bi oblik bio primjereniji u nastavi. Iz toga se daje zaključiti, da

kod slabije obrazovano stanovništvo najvjerojatnije je još uvijek doživljuje dijalekt kao nepravilan, ruralan i nekorisni jezik.

- utvrdilo se, da je kod ispitanika s višim obrazovanjem izraženija težnja za jezičnom tolerancijom i razvijanjem kulture dvojezičnosti.
- također postoji povezanost između stupnja obrazovanja i mišljenja o školovanju na materinskome jeziku. Premda sve skupine imaju pozitivan stav - ukupno 83,69% izjasnilo se za to da je potrebno takvo školovanje, kod ispitanika s višim stupnjem obrazovanja to je gotovo 100% (točnije: 92,63%). Ovo je utoliko dragocjeniji podatak, jer će stavovi intelektualne elite biti kako će se vidjeti iz ostaloga dijela istraživanja, presudni u kreiranju ponuda za rješavanje jezične (i ne samo jezične) problematike Hrvata u Mađarskoj.

3. Povezanost etnički homogenih brakova i činjenica i stavova o materinskome jeziku

- uočilo se, da ispitanici koji potječu iz etnički homogenih brakova (oba roditelja Hrvati) ranije nauče materinski jezik od ispitanika koji potječu iz mješovitih brakova, a ujedno bolje njime vladaju. Čak 85,71% svih ispitanika iz etnički homogenih brakova izjavilo je da im je hrvatski jezik - jezik privatne komunikacije, za razliku od ispitanika iz mješovitih brakova kojih se tek 14,29% isto tako izjasnilo.

Rezultati usporedbe ovih varijabli upućuju na zaključak da se u etnički homogenim obiteljima više inzistira na obama jezicima, pa ispitanici iz tih sredina ranije i bolje nauče oba jezika. U stavovima se ovi ispitanici zalažu za totalnu kulturu dvojezičnosti.

U mješovitim obiteljima prisutnija je asimetrična dvojezičnost u korist mađarskoga jezika, te se općenito veća pažnja pridaje mađarskome jeziku.

4. Povezanost stupnja izraženosti etničkoga identiteta i činjenica i stavova o materinskome jeziku.

Općenito se, na osnovi usporedbi varijabli, može zaključiti da postoji povezanost između stupnja izraženosti etničkoga identiteta i činjenica i stavova o jeziku.

Navodimo neke karakteristične primjere, kako bismo ilustrirali i potkrijepili argumentima ovaj zaključak.

Uočila se povezanost između stupnja izraženosti etničkoga identiteta i stupnja dvojezičnosti. Recimo, stupanj poznavanja hrvatskoga jezika pada usporedno s padom stupnja izraženosti etničkoga identiteta. Sličnu situaciju nalazimo i u podacima o dobi u kojoj se naučio/usvojio materinski jezik. Npr. dok je oko 70% svih ispitanika koji spadaju u

kategoriju s jako izraženim i izraženim etničkim identitetom progovorilo materinskim jezikom, dotle je kod ispitanika sa slabo izraženim etničkim identitetom taj postotak znatno manji, ali su zato brojniji oni koji su materinski jezik naučili tek u školi. Naravno, u potpunome je skladu s ovime situacija s mjestom učenja hrvatskoga jezika. Od svih ispitanika koji su ga naučili u roditeljskoj kući, 90,00% pripada kategoriji ispitanika s jako izraženim i 89,09% s izraženim etničkim identitetom, dok ovi drugi u istoj kategoriji participiraju sa znatno manjim postotkom.

Drugim riječima, ispitanici s višim stupnjem izraženosti etničkoga identiteta ranije nauče materinski jezik, nauče ga uglavnom u roditeljskoj kući, bolje ga znaju i češće se njime koriste. Kada je riječ o kategoriji ispitanika sa slabije izraženim stupnjem etničkoga identiteta, to se isto može reći za mađarski jezik (najekstremniji podaci su za kategoriju tzv. asimiliranih ispitanika: oni su se sa 100% izjasnili o dobrom poznavanju mađarskoga jezika, s istim postotkom da ga češće govore, te sa 83,33% da su u djetinjstvu rjeđe govorili hrvatskim materinskim jezikom).

Nadalje, u pogledu estetskoga doživljaja obaju jezika, ni jedan ispitanik s jako izraženim stupnjem etničkoga identiteta nije se izjasnio 'u korist' mađarskoga jezika, dok ih je bilo među ispitanicima sa slabije izraženim etničkim identitetom (npr. 16,67% među tzv. asimiliranima). Ili: svega 03,75% onih ispitanika iz kategorije s jako izraženim etničkim identitetom izjavilo je da mu je mađarski jezik draži od hrvatskoga, a tzv. asimiliranih čak 50%.

Dok su se ispitanici s izraženijim stupnjem etničkoga identiteta odlučno izjasnili o potrebi školovanja pripadnika nacionalnih manjina na materinskome jeziku, dotle su oni sa slabije izraženim identitetom manje-više ravnodušni spram toga.

Napokon, ispitanici s izraženijim stupnjem etničkoga identiteta imaju čvrst stav ne samo o tome da je potrebna nastava na materinskome jeziku, nego se zalažu za emancipaciju lokalnih dijalekta kroz tu nastavu (kako bi se očuvao dijalekt i identitet kroz dijalekt i materinski jezik općenito). Oni sa slabije izraženim stupnjem etničkoga identiteta ovakvoga stava nemaju, a jedan se dio njih zalaže za to da standardni oblik bude obrazovni jezik. To, kada je riječ o odnosu standarda i dijalekta, predstavlja apsolutno odskakanje od svih ostalih rezultata koje smo dobili (vidi 4.2.).

4.2. Analiza manjinskoga tiska

Složenost tematike uvjetovala je metodičku mnogostranost i nužnost usporedbe informacija iz više izvora, stoga se uz anketiranje iskoristila još

jedna od mogućih metodičkih razina: analiza odabranoga manjinskoga tiska.

Analizirali su se tjednici (za posljednjih pet godina), godišnjaci (za posljednjih petnaestak godina) i odabrana izdanja (bivšega) Demokratskog Saveza Južnih Slavena u Mađarskoj: Narodne novine, Budimpešta, period 1989-1991; Hrvatske novine, *Željezo*, period 1989-1993; Hrvatski glasnik, Budimpešta, period 1991-1993; Narodni kalendar od 1980-1989; Hrvatski kalendar 1991; Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj od 1975-1993 (vidi popis literature).

Analizom tiska nastojala sam prodrijeti u život manjine, određenije rečeno - stvoriti sliku života. Pretpostavljala sam, naime, da bih na taj način mogla dobiti odgovore na svoja pitanja - o putevima učenja, stvaranja i izražavanja etničkoga identiteta, o prožimanju materinskoga jezika i identiteta, o razvojnim problemima i suvremenim tendencijama u životu pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj - iz još jednoga izvora (a ne samo iz rezultata anketiranja).

Pokazalo se da su mi ova glasila to i omogućila, jer svojim temama i pristupima zadiru u značajne segmente života i kulture naše manjine, tim više što podliježu javnome kritičkom preispitivanju.

Orijentacionim istraživanjem ustanovila sam da analizu moram usmjeriti na slijedeće tematske cjeline: upotreba jezika i stagnacija u njegovu razvoju, problem edukacije, s naročitim naglaskom na dualnost unutar jezika, pitanje angažmana u etničkim institucijama, odnos materinskoga jezika i bogoslužja i sredstava javnoga komuniciranja, te suradnja s matičnom domovinom i ostalim Hrvatima u dijaspori. Svaka od tih tematskih cjelina, kako će se vidjeti, implicira stavove i činjenice o materinskome jeziku, s izravnim posljedicama po etnički identitet.

Sasvim je izvjesno da su pitanja i problemi, kao i iznalaženje načina za njihovo rješavanje, brojni. Međutim, očuvanje i razvijanje etničkoga identiteta, "narodnosne samosvijesti i samosvojnosti", te borba protiv "etničkoga jada, etničke bijede i etničke pustoši" u prvome su planu. Kako se materinski jezik smatra jednim od ključnih faktora tih težnji, definicija glavne težnje bila bi: očuvati se u jeziku i kroz jezik, jer neupotreba jezika vodi stagnaciji u njegovu razvoju, a moguća posljedica toga procesa bila bi stagnacija u slobodnome razvoju identiteta i napokon, asimilacija.

Tako primjerice o vrijednosti očuvanja i očuvanoga materinskoga jezika piše Lajoš Škrapić: "Po mojem mišljenju najveća vridnost Petrovoga sela je naš, dosad očuvani hrvatski jezik. Ona kultura, koju su kroz pokolenja oci i matere prigdali svojoj dici, koja je čvarsto svezana s cintirom - kadi počivaju naši stari oci i stare majke - čija imena čuvaju karstne knjige na fari jur od 1683. lita" (Narodni kalendar, 1989, 135).

Temeljno je stajalište da se onaj tko se identificira sa svojim materinskim jezikom, ujedno identificirao i sa svojim narodom, čemu svjedoče markantni naslovi poput: "Materinski jezik je sam narod" (Narodni kalendar, 1980, 50) ili pak: "Biti ili ne biti materinskoga jezika je pitanje budućih generacija" (Hrvatski glasnik, 2, 1991); "... svaki je ljudski produkt prolazan, jedino jezik ostaje... materinska riječ je jedina slamka za koju su se naši preci hvatali da se ne utope u burama povijesti" (Mandić, 1982, prema Mokuter, 1983, 199); slabi položaj materinskoga jezika "najbolnija točka Hrvata u Mađarskoj" (Hrvatski Glasnik, 27, 1991); "Jezik najjači identitet" u zagrebačkom Večernjem listu od 08.03. 1991. godine, povodom razgovora tadašnjega ministra iseljništva Republike Hrvatske Gojka Šuška s Terezijom Stojšić, Gradišćanskom Hrvaticom, zastupnicom u austrijskome parlamentu koja zastupa interese manjina.

To je u potpunome skladu sa zaključkom u prethodnome poglavlju, u kojem se, s obzirom na utvrđenu jezičnu situaciju, govori o prevladavanju manifestativne funkcije materinskoga jezika nad komunikativnom. Do istoga je zaključka u svome istraživanju "Dvojezičnost u obitelji na primjeru hrvatske manjine u Gradišću - s obzirom na povijesne uvjete i nje socijalpsihološke posljedice" došla Andrea Kaiser, magistar filozofije iz Vulkaproduštova, koja tvrdi da usporedno sa padom stupnja poznavanja i upotrebe materinskoga jezika raste broj onih ljudi "ki se opet identificiraju sa svojom hrvatskom jezičnom kulturom i da bi rado razvili nacionalni identitet" (Hrvatske novine, 23 i 26, 1991).

4.2.1. Stagnacija u razvoju jezika

Posljedica ovakve jezične situacije (rani i asimetrični bilingvizam, uz tendenciju prema jednojezičnosti u korist mađarskoga jezika) jest potpuno osiromašenje hrvatskoga jezika i njegova stagnacija u razvoju. Kako je već i rečeno (vidi 2. poglavlje), jezik se razvija upotrebom, a u našem konkretnom slučaju upotreba jezika ograničuje se na obitelj, s vrlo visokim postotkom u interakciji s najužim članovima obitelji i prijateljima, uz istodobnu tendenciju sužavanja i toga njegova egzistencijalnoga prostora. Tako npr. Jandre Pichler iz Koljnofa piše: "... na 'Dobar dan' mi mnogi odvrćaju po ugarsku. No, i meni ide čuda puta tako. Laglje mi je većkrat, da odgovorim po ugarsku, a friško ne morem najti pravu rič na materinskom jeziku. Ostali smo jako siromašni prez vježbanja svojega hrvatskoga jezika" (Hrvatske novine, 5, 1989. godina). Ili: "... jezik izumire... uzrok je jednostavan. Nije omogućena upotreba jezika na javnim mjestima, ustanovama, radnjama i drugdje. Jezik je zatvoren u obiteljsku kuću" (Narodne novine, 30, 1990).

U tako ograničenome komunikacijskome krugu, jezik se samo održava, a ne i istinski razvija, jer nije moguće proširivati i unapređivati njegove tvorbene, sintaktične, stilske i druge potencijale. U tome slučaju on ne može u dovoljnoj mjeri obavljati svoju informativnu, kreativnu i estetsku funkciju. Ovdje nije riječ samo o demografskoj dimenziji toga problema, koja proizlazi iz maloga broja pripadnika etničke manjine spram broja pripadnika većinskoga naroda, nego je riječ i o dimenziji koja je imanentna u jeziku samome, u njegovoj izražajnoj nosivosti. S napretkom civilizacije u jezik se unose novi pojmovi i riječi koje ih označavaju, pa se problem jezika koji se ne razvija veže uz "neisplativost" standardizacije (ukoliko se radi o nekoj nestandardiziranoj jezičnoj varijanti) i normiranja stručne terminologije na manjinskome jeziku; tako u našem slučaju hrvatski jezik ne može postići onakav razvoj kao mađarski, jer mu je demografska podloga premala za svestran razvoj svih funkcionalnih stilova, te se intenzivno oslanja na mađarsku terminologiju.

O problemu stagnacije jezika pišu i govornici sami: "Moramo priznati, ma koliko nam bio SLADAK naš materinski jezik, on nikada nije bio čist. Koliko, ali koliko riječi smo zamijenjivali čas mađarskom, čas njemačkom, pa čak i engleskom riječju. Zašto? Jer jednostavno nismo znali drugu riječ. Da ispričam slijedeći slučaj: U našem susjedstvu je stanovao stari tetac Buda. Jednom prigodom, 'mali birovi' je bubnjanjem oglasio da 'Gdo ož ni platil közsegfejlesztési hozzajarulas, neka plati kad te ga kaštigat.' Pita s prozora tetac Buda: 'Zašto ne kaže sve na hrvatskom? Zato - odgovaram mu - jer kad je hrvatski jezik bio 'izumljen' još nije bilo 'doprinosa za razvoj općine'... Dakle, fond riječi im je gotovo nepromijenjen" (Hrvatski kalendar, 1991, 41). Ili: "Naše majke su onu dob u kupelj išle da im pijavice iscicu krvi. Da li danas velimo u Petrovom selu kupelj ali kupališće misto ove riči: fürdő? Nigda, svoj dan su bile dvi-tri ledvenice u našem selu pri mesari. Danas je u svakom stanu bar eden frižider. Zašto ne velimo misto hütögep a hladilnik? Novi pojam novo ime dobije. Zašto ga ne zovemo na našem jeziku kad se po hrvatski pominamo? Znam što je odgovor na ovo moje pitanje. Otkud bi naši ljudi znali novo nazvanje? Neka se pomalu zapeljaju nove riči u govoru!" (Narodni kalendar, 1988, 201). "Ne budimo leni naučit nove riči. Na stranjskom jeziku nas ni sram prigzet novo. Zašto bi nas bilo na svojem?" (Narodni kalendar, 1989, 135). Na ova pitanja nalazimo i odgovore, kao npr.: "... književni se jezik zano ne more ukorenit u školi ar se malo slabo upira na domašnji jezični fundamenat. Poznam neke učitelje koji svidoču da je materinski jezik najbolji temelj u usvajanju književnoga hrvatskosrpskog jezika" (Narodni kalendar, 1988, 201).

4.2.2. Edukacija, problem dualnosti unutar jezika (dijalekt i standard), emancipacija dijalekta

Ti su učitelji zapravo oni pedagozi i kulturni djelatnici koji su, uočivši problem stagnacije u razvoju hrvatskoga jezika, među (inače brojnim) razlozima za takvu situaciju prepoznali neefikasnu edukaciju na materinskome jeziku zbog više razloga.

Jedan je neprimjerenost nastave na materinskome jeziku zbog premaloga broja nastavnih sati, a drugi prisutnost latentnoga konflikta između dijalekta/dijalekata i standardnoga oblika (situacija na relaciji hrvatskoga standardnog jezika i gradišćanskohrvatskoga jezika je donekle drugačija, zbog statusa ovoga potonjeg, koji, kako sam već i napomenula nema status dijalekta, ali kako su posljedice za učenje materinskoga jezika i dalje reperkusije po pitanju etničkoga identiteta zapravo iste, u tretiranju ove problematike nisam ih striktno dijelila). Naime, s jedne strane imamo obitelj kao centar upotrebe materinskoga jezika-dijalekta, uz istodobnu restrikciju te upotrebe, a s druge strane odgojno-obrazovne institucije s - u najboljem slučaju tzv. dvojezičnim nastavnim programima koji se odvijaju na standardnome obliku, ali koje obilježava premali broj nastavnih sati da bi se standard dobro/korektno naučio, odnosno, usvojio.

Kada dijete dođe u školu s (kakvim-takvim) znanjem materinskoga jezika-dijalekta, standardni uči gotovo kao strani jezik: "Ednoč nek stupi veliki dan. Torbicu si zameš na ramen i otpraviš se u školu... Školnikovica te pogladi, pozdravi, pak pita: 'Hogy hivnak?' (Kako se zoveš?). Prvi put ti udri u glavu da je tvoj domašnji jezik učiteljici stranjski, a tebi školski isto tako. Edan drugi, zvanredni doživljaj, oš u maloj školi, kad 'gospa', druga učiteljica začme učiti 'materinski jezik'a ti ga jedva razumiš. Oš edan stranjski jezik" (Narodni kalendar, 1988, 200).

Ili: "Evo prizora koji sam osobno posmatrao u jednoj osnovnoj školi u jednom gradu na obali Dunava. Pokazujući glavu i ruke nastavnik podstiče odgajanje: ' Recite: To je glava, a to ruka. To je glava, a to ruka. To je lijeva ruka. To je desna ruka.' I dalje u tom prinudnom, nezavidnom stilu na satu koji se naziva sat materinskog jezika. Nastavnik je prisiljen da vrši ovakve vježbe, jer djeca na materinskom jeziku ne znaju što je glava, što je noga, što je lijevo, što je desno. Nisu to naučili od svojih matera. Eto, došlo je do toga da djeca uče svoj materinski jezik kao strani jezik!" (Mokuter, u Narodnom kalendaru, 1983, 203).

Koliko znamo, sve do današnjih dana u Mađarskoj je hrvatsko školstvo bilo koncipirano u sklopu tzv. južnoslavenske problematike,

unutar koje se i u dječjim vrtićima i u osnovnim školama učio neke vrste mozaik - jezik, zvan južnoslavenski, srpsko-hrvatski, srpski¹¹.

Uz to, početkom šezdesetih godina dekretom se ukidaju tzv. narodnosne škole, pod izgovorom da su ostatak zaostale tradicije koja šteti modernizaciji školskoga sustava i afirmaciji talentiranih hrvatskih intelektualaca. Od tada, pa do 1989. godine, se malo-pomalo u školama hrvatskih naselja učvrstila ovakva praksa: hrvatski se podučavao 3-4 sata tjedno, često i kao neuvršten premet u rasporedu sati, i to kao svaki drugi nastavni predmet (čitanje, pisanje, govor), s time da se takve škole nazivaju dvojezičnima. To praktično znači, da je materinski jezik u osnovnim školama degradiran na položaj fakultativnoga jezika. Time su, po mišljenju Mije Karagića "... uvjeti za razvoj hrvatskog sela i nacionalne svijesti drastično okrnjeni" (Hrvatski glasnik, 1991.). Ne bolja situacija bila je još 1987. godine u tadašnjoj Hrvatsko-srpskoj gimnaziji u Budimpešti, gdje je oko stotinu učenika na svome materinskome jeziku slušalo samo tri predmeta: materinski jezik, povijest i zemljopis, dok su sve ostale predmete slušali i dogovarali na mađarskome jeziku (Brborić, 1988, 4 i dalje).

Nastava standardnoga hrvatskoga jezika potisnula je i upotrebu lokalnih dijalekata, koji su trebali biti podloga, odnosno prva faza u njegovu usvajanju.

Posljedica forsiranja standarda unutar spomenute dualnosti na račun dijalekta jest zanemarivanje dijalekta, koji je naučen i koji se (koliko-toliko) govori u roditeljskome domu, i sa znanjem kojega se sve manjim, dolazi u dječji vrtić ili školu, gdje se pak zbog neprimjerenosti nastave standardni oblik ne nauči kako bi trebalo.

Emancipaciju dijalekta/dijalekata hrvatskoga materinskoga jezika u Mađarskoj započeli su hrvatski kulturni djelatnici, sudeći po dostupnim izvorima iz domene izdavačke djelatnosti, prije petnaestak godina, kada se neki autori (Mandić, Mokuter, Tomić, Franković, Karagić i drugi) počinju zalagati za jednako vrednovanje kako dijalekta, tako i standardnoga oblika materinskoga jezika, kao bitnoga faktora etničkoga identiteta. Oni smatraju da će pravilnim vrednovanjem dijalekt izgubiti status 'nepravilnoga' jezika te da će postati značajna stepenica na putu prema usvajanju standardnoga jezika, koji se, eto, i sam često uči kao strani jezik.

Citirani dr. Ivan Mokuter piše: "Poznato je da učenje materinskog jezika počinje u roditeljskom domu. Dijete postupno usvaja jezik svojih roditelja i okoline. Ove stečene osnove materinskog jezika moraju biti temelj koji omogućuje daljnje obrazovanje u školi. Nevolja je u tome, što danas u mnogim obiteljima pripadnika narodnosti dijete ne dobija taj

¹¹ "tokom 1992.g. razdvojile su se hrvatsko-srpske kulturne i obrazovne institucije" (Hrvatski glasnik, 28, 1992).

temelj... S gledišta jezičnog odgoja prepreku ne znači dijalekat, nego upravo okolnost što ga dijete ne nauči u porodici. Na taj način dijete, budući učenik, ostaje bez prirodne osnove za učenje materinskog jezika u dječjem vrtiću i u osnovnoj školi" (Narodni kalendar, 1983, 202).

Hrvatski intelektualci u Mađarskoj, poput S. Filakovića, mišljenja su da se u praksi emancipacija dijalekta - koji ponekad zovu prvim i pravim materinskim jezikom (Narodne novine, 27, 1989.) - (i pomoću njega efikasnije usvajanje standarda) može postići intenziviranjem skupljanja narodnih umotvorina, njihovim objavljivanjem i primjenom u nastavi. Stav je naime, da su narodne umotvorine, poput pjesama, priča, uzrečica, poslovice, brojalica, brzalice, pitalica, zagonetki i slično, pored opće etnografske vrijednosti, veoma pogodne za jezični i ne samo jezični odgoj u školi, jer između ostaloga, barem djelomice nadoknađuju nestanak žive usmene predaje.

Kada je bilo riječi o jezičnoj raznolikosti i njezinoj prisutnosti kod Hrvata u Mađarskoj (vidi poglavlje 3.), upozorilo se na specifičan položaj, pa i status gradišćanskohrvatskoga jezika, iz kojega je i podložnost asimilaciji govornika toga jezika (na kome postoji i bogata književnost) importiranjem 'južnoslavenskoga' jezika u nastavu bila specifičnija. Zbog toga su napori za emancipacijom gradišćanskohrvatskoga jezika, nakon društvenih i političkih promjena u Mađarskoj 1989. godine koje je potpomogao ogranak Gradišćanskih Hrvata iz Austrije, urodili plodom: u školskoj godini 1989/1990. u zapadnim mađarskim županijama Győr-Sopron i Vas (u kojima živi ogranak Gradišćanaca) uvela se u škole nastava na tome jeziku. Događaj je zaslužio da se potkrijepi autentičnim svjedočanstvom dr. Mije Karagića, danas jednoga od čelnika Saveza Hrvata u Mađarskoj: "Nikada neću zaboriti kada sam prije dvadeset ljeta postao učitelj na Undi. Dica su lipo govorila svoj jezik, a ja sam im kanio učiti službeni hrvatskosrpski. 'Školnik, vas naša dica ne razumidu' - - povidali su mi roditelji. Tako je to išlo ljeto-dva, dok nisam uvidio da ovo neće biti dobro ar učitelj prava učiti dicu i u tom djelu je dobro čuti pomoć roditelja. Prvo sam ja morao naučiti gradišćanskohrvatski ki jezik mi se pokazao čuda vridan i jako lip. Kašnje sam upoznao i bogatu literaturu pisanu na ovom za naše knjiške uši meru arhaičnom jeziku. Tako smo se korak po korak približili dica i ja. No, najveći problem su nam činile školske knjige pisane na hrvatskosrpskom jeziku... Učiteljima se ta situacija nije vidila, čutili su oni dobro školske poteškoće, a i vidili su da ni dica ni njevi roditelji nemaju veliku volju za 'delslavski' (južnoslavenski) jezik. Jedan se jezik učio u školi a drugi se - to je bio materinski - govorio na placi. Ljudi nisu rado kupovali Narodne novine i Narodni kalendar. 'Ča će to nama kad ništ ne razumimo' mislili su u sebi, a to su višekrat i glasno govorili prid svojom dicom. A ti školnik, djelaj kako

znaš!... Književni jezik Gradišćanskih Hrvata danas ima svoj dliboki korjen i tradiciju. A ovaj jezik je blizu ljudima. Mislim da je ovo najvažnije. Gvišan sam u tom, da ovaj vrli narod nije formirao svoj knjiški jezik brže bi se asimilirao. Ovo ćutim i onda kada danas odem na Undu kade se nek dva-tri diteta povida po hrvatsku. A prije petnaest ljeta skoro su svi govorili na svom materinskom jeziku. Asimilacija je učinila svoje, a to moremo lipo zahvaliti i našoj 'spametnoj' školskoj politici.

Ovaj problem su upamet uzeli i naši vrli učitelji. Oni ćedu od jeseni najmanju dicu učiti na gradišćanskohrvatskom jeziku. Ufaju se da će školska učnja ovako biti efikasnija... Ove promjene nas batru i daju nam ufanje da će školska učnja hrvatskog jezika u đursko-šopronskoj županiji biti bolja i da će se škola približiti dicit i roditeljskom domu" (Narodne novine, 30, 1989).

4.2.3. Angažiranost u etničkim institucijama

Kako se vidi iz manjinskoga tiska, njegovanje i razvijanje etničkoga identiteta veže se dalje uz pitanje njegovanja kulture (naročito tradicijske), i s time u vezi s neposrednim angažmanom u etničkim institucijama.

Još do prije nekoliko godina ovaj je angažman pretežno podrazumijevao aktivnost u folklornim ili kulturno-umjetničkim društvima, ali i u nekim drugim vidovima djelatnosti, kakvi su npr. u Mađarskoj veoma popularni etnografski skupljački tabori, a u nekoliko posljednjih godina i tzv. čitateljski tabori (od kojih su neki imali i posebne sekcije - upoznavanje dijalekta zavičaja).

Do 1990. godine njih je organizirao tadašnji Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, preko svojih posebnih sekcija, a uz stručnjake - etnologe i pedagoge - okupljali su velik broj volontera i entuzijasta. Sudjelovanje na ovakvim taborima tumačilo se i kao spašavanje tradicijskoga nasljeđa, ali i kao razvijanje "narodnosne svijesti". Predmeti materijalne kulture skupljeni na ovakvim taborima pohranjivali su se u pripadne lokalne muzeje, a savez je putem svojih izdanja nastojao objelodaniti i ostale rezultate rada.

Što se tiče folklornih grupa (za pjesmu, svirku i ples), u Mađarskoj ih ima gotovo svako hrvatsko selo, bilo da takva grupa djeluje sama za sebe ili u sklopu nekoga kulturno-umjetničkoga društva. Ističe se da bi, s pedagoške točke gledišta, sudjelovanje na takvim grupama i društvima trebalo da ima barem dva efekta: upoznavanje s tradicijskim kulturnim nasljeđem, te aktivno korištenje materinskoga jezika.

Međutim, posljednjih godina razvija se svijest o tome da "već nije dovoljno igrati, pjevati i svirati", te da je došlo vrijeme, da, kako piše Stipan Filaković, folklor ne bude jedina forma kulturnoga izražavanja, nego se

traže nove forme i novi sadržaji kulturne afirmacije naše manjine (Narodne novine, 42, 1990).

O jednom konkretnom rezultatu ovih tendencija govori isti autor već nakon godine dana kada bilježi početke osnivanja tzv. manjinskoga kazališta u Pečuhu: "Manjinsko kazalište dobilo je svoju legitimaciju. Za inicijatora i začetnika se bez sumnje smatra plesni ansambl 'Baranja', koji je, u želji da se odmakne od folklora prije dvije godine izveo koreografiju Antuna Vidakovića na temu 'Kraljeva' Miroslava Krleže. Naredne, tj. prošle godine ta koreografija je djelimično ugrađena u dramski tekst i tako, spojivši ples i govor, oformljena je družina koja nije ni plesna ni dramska. U svakom slučaju, ona je promotor hrvatske dramske riječi u Mađarskoj" (Hrvatski glasnik, 2, 1991).

Službeno svečano osnivanje Hrvatskoga kazališta u Mađarskoj zbilo se dana 08. 05.1992.g. u Budimpešti, kada je održana premijera - predstava komada Ive Brešana "Hamlet u selu Mrduša Donja". Tome je činu prethodilo usvajanje prijedloga osnivanja prvoga profesionalnoga Hrvatskoga kazališta u Mađarskoj. Prijedlog je usvojila Skupština grada Pečuha. Odlučilo se da ovo kazalište djeluje pri Malom kazalištu u Pečuhu (Hrvatski glasnik, 23, 1992).

Potrebno je istaknuti da se manjinsko kazalište na neki način nadovezuje na bogatu tradiciju amaterskoga kazališta, koje je u hrvatskim selima Mađarske živo i danas.

Ovome tematskome krugu spada i još jedna - sasvim nova - pojava: obnavljanje starih narodnih običaja, odnosno oživljavanje tradicije kao vrste sklonosti prema tradiciji i pozitivnoga odnosa spram nje. Tako su npr. u Mohaču učitelji i učenici obnovili stari narodni običaj: vođenje kraljica. "Uoči Duhova ti đaci su pošli ' od dvora do dvora' i stigli ne do careva stola, već do mohačkog muzeja, gdje ih je primio dr. Đuro Šarošac... po starom adetu izveli su taj drevni narodni običaj, a direktor muzeja darivao ih je prhkim pogačicama, kolačima, bonbonima i čokoladom u njihovu 'kotaricu' , jer mohačke kraljice su imale i 'torbonošu', stavio je onoliko knjiga koliko je bilo 'kraljica'" (Hrvatski glasnik, 6, 1991).

Sličan pokušaj revitalizacije običaja (s istom svrhom) dogodio se u Sigetvaru, kada je na drugi dan Uskrsa održano veliko bošnjačko slavlje. Naime, Bošnjaci Hrvati upriličili su u zavičajnome muzeju obnovu drevnoga običaja gađanja jaja metalnim novcem. Običaje su prikazala djeca (Hrvatski glasnik, 21, 1992).

Kako razabiremo, osnovna intencija ljudi koji potiču obnovu običaja, a to su pedagozi i etnolozi, jest želja da se učenju materinskoga jezika u školi pruži - putem atraktivne izvanškolske aktivnosti - (koju

gotovo da bismo mogli prozvati 'primjerenom izvannastavnom aktivnošću') šira, čvršća i trajnija podloga, ali kroz praktičnu primjenu, uz istodobno poznavanje vlastite prošlosti i kulture i aktivno povezivanje sa sadašnjošću.

Među etničke institucije kojima tisak poklanja veliku pozornost i koje smatra relevantnima za očuvanje, njegovanje i razvijanje etničkoga identiteta nacionalnih i etničkih manjina, spadaju i tzv. narodnosni muzeji. Međutim, njihov broj je malen s obzirom na broj Hrvata i na broj hrvatskih naselja. U Mađarskoj postoje "bazični narodnosni muzeji", osnovani sedamdesetih godina, a orijentirani su na istraživanje, dokumentiranje i publiciranje segmenta društvene zbilje koji se naziva kulturom narodnosti (premda očekujemo da se ovaj naziv promijeni u skladu s promjenama u pojmovnome aparatu na razini cjelokupne manjinske problematike, vidi 3.3.3.). Bazični muzej za Južne Slavene, dakle i Hrvate, nalazi se u Mohaču. Uz to, postoje izložbene zbirke i seoski muzeji (prema podacima dobivenima 1990. godine od dr. Imre Grafika, direktora muzeja iz Sambotela, 1988. godine u Mađarskoj je bilo, ne računajući bazični muzej u Mohaču, svega 11 seoskih/lokalnih zbirki i muzeja, a i njih nazivaju 'južnoslavenskim' ili eventualno 'hrvatskosrpskim', dok ih je deset godina ranije bilo dvostruko više). Među posljednjima otvoren je muzej u selu Martinci, 18. 10. 1991. godine (Hrvatski glasnik, 29, 1991).

4.2.4. Materinski jezik i bogoslužje

Svaka etnička zajednica manje ili više vezana je uz religiju (konfesiju). Priroda takve veze ovisi o društvenim, kulturnim i povijesnim okolnostima. Neka dosadašnja istraživanja ukazuju na to da religija, točnije crkva kod Hrvata u Mađarskoj, ima stanovitu ulogu etničke riznice u slučaju kada se pojavljuje kao svojevrsna manifestacija nacionalnoga duha ("hrvatska župa"), to jest kada na sebe preuzima prizvuk etničnosti (Kumpes, 1990, 363).

Ovu tezu potkrepljujemo sljedećim: pišući o Hrvatima u Gradišću Mate Ujević je 1934. godine zapisao: "Hrvati su odselili u Gradišće kao katolici i kao katolici su se održali sve do sada..." (Ujević, 1934, 69) a o vremenu nasilnoga protestantiziranja u prvoj polovici 17. stoljeća: "... predikatori su imali mnogo okapanja s narodom i nije im nikada uspjelo da dobiju konačno Hrvate za kalvinizam, odnosno protestantizam. Kad je prestalo nasilno protestantiziranje, te je svatko mogao pripadati svakoj kojoj hoće vjeri, Hrvati su se u golemoj većini povratili na katoličku vjeru. Ostali su protestantizmu vjerni samo oni Hrvati, koji su živjeli u neznatnim skupinama među Nijemcima, ali ti su gubitkom svoje vjere izgubili i svoju narodnost" (Ujević, 1934, 71) i napokon: "Možemo uzeti kao općenito

pravilo, da su se izgubili oni Hrvati, koji nijesu imali u svome selu ili u neposrednoj blizini crkvu s hrvatskim župnikom i hrvatskim jezikom" (Ujević, 1934, 77).

Ova tema zahtijeva detaljniju analizu, a u sklopu proširenoga projekta (vidi 4.1.) trebala se obraditi kao zasebno istraživanje pod nazivom "Religija i etnicitet". Na nivou ovoga istraživanja i pristupa (analiza tiska) potrebno je iznijeti sljedeća zapažanja: škola i crkva smatraju se glavnim čuvarima etničkoga identiteta. Kad god je riječ o crkvi, spominje se njezina uloga: tako npr. od vremena seobe u novu domovinu, organiziranja vjerskoga i prosvjetnoga života (prve hrvatske škole organizirali su franjevci), tiskanje hrvatskih molitvenika, knjiga i novina, i slično. Tako se u čast proslave Dana Hrvata na euharistijskome slavlju u bazilici u Pečuhu hrvatskim vjernicima obratio gvardijan franjevačkoga samostana iz Slavnskoga Broda, Gordan Propadalo, riječima: "... ujedinjuje nas vjera u Isusa Krista ali i jezik, jer smo sinovi i kćeri istoga naroda koji se, silom povijesnih (ne)prilika rasuo po cijelom svijetu" (Hrvatski glasnik, 8, 1991). U ime franjevaca koji su prije više stotina godina u ove krajeve doveli naše pretke, gvardijan je svim pripadnicima hrvatske manjine stavio na srce da nikada ne zaborave tko su, da ne zaborave prošlost, svoje pretke i molio Boga da blagoslovi zemlju gdje su se Hrvati nastanili.

U jednome članku piše: "Mirilo otuđenosti našega človika od vlastitoga jezika i porijekla uvijek se je uzimalo tako, da se ponajprije ustanovljavalo koliko mu je u crkvi uskraćen materinji jezik. I danas je manje-više tako. Onde kade narod moli i pjeva u crkvi na svojem vlašćem jeziku, onde je mađarizacija zaustavljena" (Hrvatske novine, 51/52, 1991).

Procesom demokratizacije društva u Mađarskoj otvorio se prostor da se i u javnome životu slobodno i bez ustezanja govori o vjeri, što se u nekoliko posljednjih godina i te kako osjeća u tisku. Objavljuju se prilozima koji govore o prošlosti Crkve, ali i prilozima koji se odnose na današnjicu i tekuće događaje.

Vrlo često, u kronikama pojedinih sela, selo ističe da li ima ili je imalo hrvatskoga župnika (ili župnika koji govori hrvatski), a uobičajena je ocjena da su se sela kojih su žitelji imali prilike prisustvovati hrvatskim misama u nacionalnome pogledu bolje očuvala.

Poznato nam je, međutim, da političke prilike u Mađarskoj nisu išle na ruku crkvenim institucijama (baš kao ni školskim) u očuvanju hrvatstva (poglavlje 3). Politika asimilacije onemogućavala je hrvatskim svećenicima da obavljaju svoju službu u hrvatskim selima, a kada im je to i uspjelo, često su se morali premjestiti već nakon nekoliko godina, da bi ustupili mjesto onima koji su i mise i propovijedi i sve ostale crkvene obrede, kao

- a ističe se i potreba za primjerenom suradnjom s matičnom domovinom Hrvatskom, kao i ostalim Hrvatima u dijaspori.

Analizom odabranoga manjinskoga tiska identificirali su se osnovni problemi, potrebe i težnje Hrvata u Mađarskoj, te su se zauzeli stavovi o putevima za njihovo rješavanje, koje potiče naročito hrvatska intelektualna elita. Rezultati ove analize koreliraju s (nekim) rezultatima dobivenim analizom rezultata anketnoga upitnika¹².

Sve ovo govori o stavovima spram materinskoga jezika i njegove važnosti za identitet i opstanak manjine. To mi omogućuje da odgovorim na pitanje kakav identitet gradi naša nacionalna manjina u Mađarskoj. Ima, naime, pripadnika manjine koji se zalažu za tzv. fundamentalistički identitet (poimovi prema Dressler/Kirsch, Hrvatske novine, 14, 1990) pri

ostalih Hrvata dislocirane, a uz to i malobrojne skupine Hrvata na sjeveru Mađarske praktično su asimilirane);

- političko-institucionalni: etničke institucije, školstvo, sredstva masovnog komuniciranja, te općenito manjinska i jezična politika u Mađarskoj;
- ekonomski i društveni: opći životni standard. To podrazumijeva niz faktora, ali je jedan od najosnovnijih povezanost načina privređivanja i pokretljivosti stanovništva u dotičnoj državi. Naime, cirkulacija radne snage, robe i novca zahtijeva efikasnu komunikaciju. Javlja se potreba za zajedničkim sredstvom komuniciranja, tj. zajedničkim jezikom, u ovome konkretnome slučaju mađarskim (rečeno je da uvjete o tome postavlja ona strana koja raspolaže resursima i ima moć da ih raspodjeljuje). No, od općega životnoga standarda ovisi društveni razvoj i stanje društvene svijesti koja ima svoj eho u svijesti o jeziku, njegovu statusu u društvu, pa i statusu govornika;

Ti su faktori u neprestanoj interakciji; iz njihove interakcije izviru mogućnosti oblikovanja identiteta.

3. S obzirom na utvrđenu jezičnu situaciju kod naših ispitanika, te korelaciju između etničkoga identiteta i jezičnoga ponašanja, a napominju, da faktori među kojima je uočena korelacija jesu dimenzije toga identiteta (jezična dominacija i jezična identifikacija na dvije razine društvene interakcije: formalne i neformalne), moglo bi se govoriti o pojavi simboličnoga jezično-etničkog identiteta. Jer - kako se vidi - pojedini faktori koreliraju s etničkim identitetom i jesu njegove dimenzije, ali prvenstveno na simboličkoj razini i u manifestativnoj funkciji.

Zaključak

Zahvaljujući istraživanju na teorijskoj i empirijskoj razini došla sam do slijedećih spoznaja i zaključaka.

Manjinska problematika danas je poznata u skoro svim državama međunarodne zajednice.

Tehnološka transformacija afirmirala je selektivnu razvojnu integraciju kao dominantni oblik međunarodnih odnosa i razvoja svijeta. Selektivna integracija zasniva se na stavu o tome kako su nejednakost, disharmonija i disparitet osnovni razvojni poticaj. Zajednice koje ne mogu ostvariti selektivnu integraciju u globalne razvojne procese - kao što su

razvoja koja je toliko nesukladna s dominantnom globalnom dinamikom da u praksi vodi stagnaciji ili propadanju.

Na sudbinu etničkih i nacionalnih manjina najviše utječu komunikacijski procesi koji djeluju na općoj razini društva (odgojno-obrazovni sustav, središnje kulturne institucije, sredstva masovnoga komuniciranja). Ti procesi pomažu ili odmažu nekoj manjinskoj zajednici selektivnu integraciju u globalni sustav društva kome pripadaju.

U posljednjim desetljećima ovoga stoljeća došlo je do snažnoga oživljavanja etničkih pokreta širom svijeta. Taj fenomen ima društvenu (kolektivnu) i individualnu razinu, a obje su uvjetovane tzv. globalnim čimbenicima, bez obzira radi li se o širem ili užemu kontekstu (regionalnome, europskome, svjetskome). Razlozi za etničko oživljavanje su brojni, a posebnost svake zajednice odlučuje koji je od niza čimbenika više ili manje važan.

U bivšim socijalističkim zemljama Istočne Europe važnost etničkih pojava bila se zanemarivala. Smatralo se, da će nestankom klasa nestati i etničkih razlika, te da će se stvoriti socijalistička nacija, lišena lokalnoga i individualnoga. U zapadnim se pak zemljama smatralo da jačanje suvremenih nacionalnih država eliminira potrebu za etničkim identitetom i grupiranjem na temelju etničke pripadnosti.

Nasuprot tome, u socijalističkim državama javlja se nacionalizam i etnički sukobi kao reakcija i opozicija totalitarizmu, a u funkciji rješavanja unutarnjih napetosti sustava. Naime, socijalizam ne posjeduje mehanizme za mirno rješavanje unutarnjih tenzija, nego se služi pritiskom. Usporedno sa slabljenjem institucija središnje moći razbuktava se nacionalizam.

Isto tako, jačanje države i širenje kapitalizma zapravo izaziva i produbljuje etničke sukobe. Etnički, politički i ekonomski odnosi međusobno su povezani i svaka pojedinačna situacija etničkoga oživljavanja izravna je posljedica određenoga ekonomskoga i političkoga razvoja.

U suvremenome društvenome razvoju opažamo da se nacionalistički procesi odvijaju usporedno s demokratskima. Na političkoj sceni Europe prisutni su i separatizam i integracija, pa dok temeljni eniteti političkoga života - države nastoje stvoriti i očuvati velike i snažne forme, dotle razne društvene zajednice unutar država djeluju u onome pravcu koji bi im omogućio da se prepoznaju i dokažu kao etničke, vjerske i/ili kulturne manjine. Od niza pitanja kao ključna nameću se: da li su procesi separatizma i integracije kompatibilni i koji su njihovi krajnji dosezi? Ili: kako zaštititi manjinsku zajednicu, a ne destabilizirati državu u kojoj manjina živi? U sklopu potrage za odgovorima na ova pitanja, pojavu etničkoga oživljavanja treba shvatiti (uz ostalo) kao jedan vid otpora spram

integracijskih procesa. Drugim riječima, kretanje prema novim oblicima etniciteta, koji su više situacijski, više strategijski i formalno organiziraniji, upravo je odgovor na one bitne aspekte modernoga društva koji u posljednjemu desetljeću dvadesetoga stoljeća grade novi tip društvene zajednice.

Zanimanje za etničku problematiku i bavljenje njime u okviru suvremenih društvenih znanosti ukazuje na činjenicu da se zajednice međusobno nalaze u hijerarhijskome odnosu moći, te da moraju definirati temelj svoga zajedništva i granice prema drugima.

Etnički identitet jedan je od faktora organiziranoga - zajedničkoga života zajednice. U sebi sadrži niz elemenata, ali u osnovi se temelji na osjećaju pripadnosti i lojalnosti određenoj zajednici (subjektivna dimenzija). Ujedno podrazumijeva i niz različitih elemenata kulture koji predstavljaju individualni izraz kulturnih obrazaca članova jedne zajednice (objektivna dimenzija).

Jezik je jedan od elemenata kulture i jedan od faktora etničkoga identiteta. Kako su (sve) ove kategorije promjenjive, jedna od mogućih posljedica promjena jest ona u sferi jezičnoga i govornoga ponašanja. U slučaju kada na istome geografskome prostoru žive (barem) dva naroda sa svojim različitim kulturama i jezicima, bilježimo pojavu dvojezičnosti. U ovome konkretnome slučaju radi se o asimetričnoj dvojezičnosti, kao posljedici interakcije dvaju neravnopravnih partnera, manjinske (hrvatske) i većinske (mađarske) zajednice. Asimetrična dvojezičnost implicira agresivnost većinske strane, ali i netolerantnost i nedemokratskost u njihovim međusobnim odnosima.

Ovo istraživanje potvrdilo je hipotezu da odnos jezika i etničkoga identiteta karakterizira povezanost, a ona se ogleda u slijedećem:

- materinski jezik, kao jedan od faktora etničkoga identiteta, jest bitan za identitet neke osobe, ali se taj identitet ne mora nužno promijeniti ako dotična osoba usvoji neki drugi jezik, najčešće jezik dominantne većine u okruženju koje živi.

U slučaju da je osoba usvojila većinski jezik, a svoj izgubila (ili ga izgubila do te mjere da govorimo o asimetrično dvojezičnoj osobi), ono što će povezivati njen materinski jezik i etnički identitet jest stav spram svoga jezika, uključujući i status koji taj materinski jezik ima u vrijednosnoj strukturi svakoga pojedinca zasebno.

Ovim se istraživanjem utvrdio visok stupanj izraženosti etničkoga identiteta kod ispitanika - Hrvata u Mađarskoj.

Također se utvrdila prisutnost mnogostrukoga identiteta: državnoga - mađarskoga, nacionalnoga - hrvatskoga i nacionalnoga - regionalnoga, s time da je odnos nacionalnoga hrvatskoga i nacionalnoga regionalnoga

komplementaran. Također se osjeća zajedništvo s matičnom domovinom Hrvatskom.

Rezultatima konkretnoga empirijskoga istraživanja među Hrvatima u Mađarskoj utvrdila sam:

- a) Istraživanjem pomoću metode anketnoga upitnika (slučajan uzorak):
- podudarnost jezične i etničke (samo)identifikacije,
 - ranu i asimetričnu dvojezičnost u korist mađarskoga jezika, a na štetu hrvatskoga, te u skladu s time prevlast mađarskoga jezika,
 - preostala područja upotrebe hrvatskoga jezika - obitelj (iz područja privatne komunikacije) i neformalna društvena interakcija (iz područja javne komunikacije)
 - nestabilnu dvojezičnost (ugrožena domena upotrebe hrvatskoga jezika - obitelj),
 - prevladavanje manifestativne funkcije hrvatskoga jezika nad njegovom komunikativnom funkcijom,
 - pozitivne stavove prema materinskome jeziku,
 - težnju za emancipacijom lokalnih dijalekata (u cilju očuvanja jezičnoga i etničkoga identiteta), uz zahtjev da odnos između dijalekata i standarda bude komplementaran, a ne konfliktan.

Nadalje sam, uspoređujući dobnu pripadnost ispitanika i njihove odgovore koji se odnose na činjenice i stavove spram jezika, utvrdila da postoje generacijski obrasci upotrebe jezika. Starije generacije materinski jezik više/češće govore i bolje ga znaju, za razliku od mlađih, koji hrvatski jezik znaju slabije, te se njime sve slabije i sve rjeđe koriste.

Usporedbom stupnja obrazovanja i stavova i činjenica o materinskome jeziku, uočena je povezanost na razini poznavanja obaju jezika. Više obrazovani ispitanici bolje poznaju oba jezika, a materinski su jezik usvojili u ranijoj dobi od slabije obrazovanih. Isto tako, kod više obrazovanih ispitanika izraženija je težnja za jezičnom tolerancijom i razvijanjem kulture dvojezičnosti.

Uočila se povezanost između odgovora onih ispitanika koji potječu iz etnički homogenih brakova, za razliku od ispitanika koji su iz etnički miješanih obitelji. Naime, u etnički homogenim obiteljima više se inzistira na oba jezika, te se ranije nauče i bolje znaju oba jezika. Ti ispitanici zalažu se za potpunu kulturu dvojezičnosti.

Uočila se povezanost između stupnja izraženosti etničkoga identiteta i stavova i činjenica spram materinskoga jezika. Ispitanici s višim stupnjem izraženosti etničkoga identiteta ranije nauče materinski jezik, i to uglavnom u roditeljskoj kući, bolje ga znaju i češće ga koriste od ispitanika sa slabije izraženim stupnjem etničkoga identiteta.

Svi ispitanici imaju pozitivan stav spram materinskoga jezika.

- b) Analizom odabranoga manjinskoga tiska utvrdila sam pozitivan stav hrvatskih intelektualaca u Mađarskoj spram hrvatskoga jezika (novinari, nastavnici, odgajatelji, književnici, pjesnici, i sl.). Oni smatraju materinski jezik jednim od najvažnijih faktora etničkoga identiteta, a njegovu upotrebu i razvoj kroz upotrebu bitnim preduvjetom za očuvanje i dalje razvijanje toga identiteta.

Budući da su svjesni negativnih trendova u upotrebi hrvatskoga jezika (i posljedica, kakva je npr. prevladavanje manifestativne nad komunikativnom funkcijom jezika, stagnacija u njegovu razvoju, i sl.) zalažu se za podizanje kvalitete jezika u preostalim domenama njegove upotrebe, uz usporedno stimuliranje upotrebe jezika u svim sferama društvene interakcije i apsolutnu kulturu dvojezičnosti.

Odlučni su u mišljenju da gubitak jezika vodi gubitku etničkoga identiteta (što dakle nije u skladu s rezultatima ovoga istraživanja).

S obzirom na utvrđenu jezičnu situaciju kod ispitanika, te odnos izraženosti etničkoga identiteta i jezične situacije, zaključujem da faktori među kojima je uočena korelacija jesu dimenzije toga identiteta (jezična dominacija i jezična identifikacija na dvjema razinama društvene interakcije: formalne i neformalne). Može se govoriti o pojavi simboličnoga jezično-etničkoga identiteta, jer, kako se vidi, pojedini faktori koreliraju s etničkim identitetom i jesu njegove dimenzije, ali prvenstveno na simboličnoj razini i u manifestativnoj funkciji.

Na očuvanost i stanje etničkoga identiteta kod ispitanika - pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, utjecalo je nekoliko faktora (demografski, političko-institucionalni, ekonomski, društveni). Iz njihove kontinuirane interakcije izvire mogućnosti oblikovanja identiteta.

Zahvaljujući ovome istraživanju, na teorijskoj i empirijskoj razini, zaključujem da, unatoč brojnim i raznorodnim činiteljima, kakvi su:

- fizička višestoljetna odvojenost od matičnoga naroda,
- kontinuirano egzistiranje uz dominantnu većinu (podrazumijeva, uz ostalo i drastične poteze vladajuće većine u službi sveukupne političke i ekonomske moći i vlasti kakva je npr. planirana asimilacija, za koju je u prošlosti Mađarska bila tipičan primjer),
- procesu gubljenja elemenata vlastite kulture, zamjenjivanja sa stranim elementima i njihova usvajanja (npr. proces zamjene materinskoga s nematerinskim jezikom), etnički identitet Hrvata u Mađarskoj traje od vremena doseljenja u ove krajeve do dana današnjega kao - hrvatski identitet - u objektivnome i subjektivnome smislu.

Pripadnici hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj su od vremena doseljenja do danas prošli kroz razvojni proces uključivanja u sustav društvenih, političkih i ekonomskih vrednota koje je nametala dominantna većina. U tome su se procesu preoblikovali mnogi sadržaji njihove izvorne kulture (neki su i nestali) tako da su na dalje oblikovanje njihova identiteta utjecali kako preostali hrvatski kulturni elementi, tako i vanjski utjecaji.

Iako je tzv. objektivni sadržaj kulture podložan promjenama, i onda kada se gubila jedna po jedna etnička i kulturna oznaka: nošnja među prvima, jezik među zadnjima, unutrašnjom dinamikom stvarao se novi korpus etničko-kulturnih oznaka koje su članovi grupe odabirali i smatrali svojima. Osim toga, ostajalo je ono što je konstantno, a to je osjećaj pripadnosti i svijest o njoj, u naizravnijoj vezi s interakcijom s pripadnicima svoje i tuđe grupe.

Osjećaj pripadnosti i svijest o zajedništvu zadobila je sudbinski smisao, jer se odnosi i na prošlost, i na sadašnjost i na budućnost. Naime, ako je za identitet važan osjećaj i svijest o tome osjećaju (a tvrdim da je upravo to važno) tada se etnicitet ne svodi na nešto je izvan, nego na nešto što je unutar njega samoga, i u njemu samome, te se uvijek iznova reproducirao.

To je odgovor Nikoli Tordincu i njegovim suvremenima i istomišljenicima, koji su strahovali da će Hrvata i hrvatstva izvan matične domovine nestati, ali i odgovor našim suvremenima (austrijsko-mađarsko-hrvatskoj intelektualnoj eliti) koji iskazuju istu bojazan.

Rezultati ovoga istraživanja podastiru argumente o trajanju etničkoga identiteta Hrvata u Mađarskoj.

Teorijsko i empirijsko istraživanje također je potvrdilo tezu o odnosu društvenoga razvoja, etniciteta i dvojezičnosti kod Hrvata u Mađarskoj.

Jezična situacija može se podijeliti u nekoliko faza, s time, da svaku pojedinu prati zajednička, po Hrvate negativna društvena i politička klima, koja je započela u feudalizmu, a preživjela je čak i socijalizam:

1. razdoblje doseljenja, u kome vlada asimetrična dvojezičnost, u korist materinskoga jezika;
2. razdoblje do otprilike Prvoga svjetskoga rata, koje obilježava relativno uravnotežena simetrična dvojezičnost sa strogom podjelom područja upotrebe dvaju jezika (najopćenitije: privatna komunikacija - materinski jezik, javna komunikacija - nematerinski jezik). Na očuvanje jezika, pa i etničkoga identiteta, utjecao je niz objektivnih okolnosti, kao što su izoliranost, homogenost i relativna samodovoljnost u privređivanju malih hrvatskih naselja, te činjenica da se jezik usvajao

uglavnom usmenom komunikacijom i tradicijom - pisana je riječ imala ulogu u održanju jezika, ali ipak sporednu);

3. razdoblje uoči i nakon Prvoga svjetskoga rata, kada industrijalizacija, deagrarizacija i urbanizacija intenziviraju razmjenu između dvaju neravnopravnih partnera: manjine i većine. Istim tempom prodire većinski jezik u područje privatne komunikacije i započinje proces prijelaza od simetrične k asimetričnoj dvojezičnosti na štetu materinskoga jezika;
4. razdoblje nakon Drugoga svjetskoga rata pa do 1986. godine, u kome se započeti proces asimetrične dvojezičnosti nastavlja, potpomognut silnim pritiscima sredstava masovnih komunikacija;
5. razdoblje od 1986/1989. na dalje, koje označavamo kao početak demokratizacije društvenih odnosa u Mađarskoj i kada se javljaju novi trendovi. Naime, hrvatska kulturna javnost jače će težiti podizanju kvalitete u preostalim područjima upotrebe hrvatskoga jezika, kako bi mu se osigurao kontinuitet u upotrebi, ali i razvoj kroz upotrebu.

Ovim se dakle istraživanjem utvrdila povezanost/prožimanje etničkoga identiteta i materinskoga jezika, kao i karakter te povezanosti, čime su se potvrdile pretpostavke istraživanja.

Materinski jezik kod ispitanika - Hrvata u Mađarskoj jest faktor njihova etničkoga identiteta, ali mu je uloga u njegovu oblikovanju, trajanju i izražavanju relativna. Naime:

- stupanj poznavanja hrvatskoga jezika kao materinskoga, upotreba i stavovi spram njega, koreliraju s etničkim identitetom prvenstveno na simboličnoj i manifestativnoj razini;
- komunikativna funkcija hrvatskoga materinskoga jezika pokazuje trend stalnoga opadanja, što znači da materinski jezik jest bitan za etnički identitet neke osobe, ali ga ona neće nužno gubiti/izgubiti ukoliko počne usvajati drugi jezik i zamjenjivati ga nematerinskim.

Kako proces zamjene jezika kod Hrvata u Mađarskoj nije definitivan (utvrdila se dvojezičnost, premda asimetrična u korist mađarskoga jezika) ovo istraživanje ne može potvrditi jednu od pretpostavki, a to je da se totalnom zamjenom jezika ne mijenja nužno i etnički identitet.

Postoje, međutim, indicije na temelju kojih bi se takav zaključak ipak mogao donijeti, uz pomoć dodatnoga istraživanja ili na nekom drugom primjeru (npr. istraživanje s odabranim uzorkom, npr. Hrvati koji više ne govore materinskim jezikom, ili istraživanje među malim hrvatskim enklavama poput Moravskih Hrvata i slično, iako bi i tu moglo biti diskutabilnih momenata, npr. pitanje jezičnih relikta i sl.).

Na koncu, uz razmišljanje o perspektivi hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, ne najboljoj, ali ipak optimističnoj, završimo riječima Frana Kurelca iz 1871. godine, autora čijim je citatom iz istoga djela i započeo ovaj rad. Završavajući svoje memoare, Kurelac je napisao:

"Možebit da sam komu i dodijo svojimi starimi spomeni, nu sam pustio srdcu mah, te mi se ono prohodi po vremenih davno minulih, i po mjestih, ako je Božja volja, i danas cvatnih i veselih, po narodu hrvatskom ugrske strane, daj mu Bog dobro!" (Kurelac, 1871, reprint, 1973, 217).

LITERATURA

Balamaci, S. Nicholas

1989 "What's in a Name?, How to lose an Ethnic Group", *Ethnic Forum*, 9, 1-2, str. 65-74.

Bandić, Dušan

1982 "Etnos", *Kultura*, 62-63, str. 38-39.

Barth, Frederik

1969 "Introduction", u: *Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Cultural Difference*, Frederik Barth ur., Boston, Little Brown and Co., str. 9-38.

Benčić, Nikola

1973 "Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra", u: *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Komisija za kulturne veze s inozemstvom Izvršnog vijeća Sabora SRH; Žminj, Čakavski sabor, str. 41-59.

Benett, Linda

1978 *Personal Choice in Ethnic Identity Maintenance*, Palo Alto, California Ragusan Press.

Bogdanov, Vaso

1957 *Živa prošlost*, Zagreb, Zora.

Brborić, Branislav

1988 "Ravnopravnost jezika i ravnopravnost ljudi i naroda u komunikaciji", *Marksistička misao*, 1, str. 4-14.

Bugarski, Ranko

1984 *Jezik i lingvistika*, Beograd, Nolit.

1986 *Jezik u društvu*, Beograd, Prosveta.

Cole, John W.

1981 "Ethnicity and the Rise of Nationalism", u: *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe*, Beck, J. W. Cole, ur., Amsterdam, Universitet Amsterdam, str. 105-144.

Corrsin, D. Stephen

1989 "Language Use in Cultural and Political Change in Pre-1914 Warsaw", *The Slavonic and East European Review*, 68, 1, str. 69-90.

Cvjetičanin, Biserka

1989 "O nekim kulturnim i komunikacijskim aspektima razvoja", *Razvoj/Development*, VI, 1, str. 53-56.

Despres, Leo A.

1982 "Ethnicity, What Data and Theory Portend for Plural Society", u: *The Prospects for Plural Society*, (Proceedings of The American Ethnological Society), D. Maybury-Lewis ur., Washington, American Ethnological Society, str. 7-29.

Devetak, Silvo

1989 *Manjina, ljudska prava, demokratija*, Sarajevo, Oslobođenje.

Domini, Mirjana

1977 "Denacionalizacija hrvatske narodne manjine u Mađarskoj od 1918. do kraja II svjetskog rata", u: *Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj*, Zagreb, Zavod za migracije i narodnosti, str. 64-87.

1987 "Organizacija Ujedinjenih naroda i manjinsko pitanje", *Migracijske teme*, 2, str. 139-148.

1990 "Gradišćanski Hrvati - zajedništvo usprkos granica", *Migracijske teme*, 3, str. 325-334.

Dumančić, Tihomir

1987 "Pregled razvoja hrvatske narodne manjine u Mađarskoj", *Migracijske teme*, 2, str. 177-185.

Durok, Ivica

1993 "Nekoliko demografskih i statističkih podataka o hrvatskoj nacionalnoj manjini u Mađarskoj", *Sociologija sela*, 31, str. 85-95.

Enciklopedija leksikografskog zavoda, II

1967 Zagreb, Leksikografski zavod.

Enciklopedija leksikografskog zavoda, IV

1968 Zagreb, Leksikografski zavod.

Erdeljanović, Jovan

1930 *O poreklu Bunjevaca*, Beograd, SANU.

Fishman, Joshua

1980 "Social Theory and Ethnography: Language and Ethnicity in Eastern Europe", u: *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*, P.F. Sugar ur., Santa Barbara.

Floiger, Michael

1989 "Gibt es burgenländisches Landesbewußtsein?", u: *Identität und Lebenswelt, Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*, G. Baumgartner, E. Müllner, R. Münz, ur., (Burgenländischer Forschungstag 1988), Eisenstadt, Prugg Verlag, str. 16-23.

Franković, Đuro

1993 "Grane nam dosižu do neba", u: *Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj*, Budimpešta, Mađarsko etnografsko društvo.

Fromm, Erich

1984 *Zdravo društvo*, Zagreb, Naprijed, Nolit, August Cesarec.

Füzes, Miklos

1990a "Na rubu Mađarske nakon Trianonskog mirovnog ugovora", u: *Podravski Hrvati*, 2, Budimpešta, Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, str. 7-49.

1990b "Narodnodemokratska preobrazba u Podravini", u: *Podravski Hrvati*, 2, Budimpešta, Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, str. 57-98.

Gajić, Radoslav

1980 *Živi jezik*, Niš, Gradina.

Gal, Susan

1977 "Der Gebrauch der deutschen und ungarischen Sprache in Oberwart", u: *Die Obere Wart*, Oberwart, str. 313-324.

1987 "Codeswitching and Consciousness in the European Periphery", *American Ethnologist*, 4, str. 637-653.

Grbić, Jadranka

1990 "Kocsis Karoly: Vegyes etnikumu területék tarsadalmanak nepessegföldrajzi kutatasa Szlovakia es Vajdasag peldajan, Debrecen, 1989.", [prikaz knjige], *Migracijske teme*, 6, str. 125-127.

Györi-Nagy, Sandor

1987 "Dinamika dvojezičnosti na Gornjem Seniku = Felsőszölnök", *Mađžari in Slovenci, sodelovanje in sožitje ob jugoslavansko-mađžarski meji*, Ljubljana, TOZD Komunist, Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 539-554.

Grčić-Polić, Jelena

1986 "Komunikacije za razvoj, Komuniciranje razvoja", u: *Komunikacije za razvoj*, Zagreb, IZUR, str. 1-42.

Heršak, Emil

1985 "'Druga generacija migranata' i utjecaj sociolingvističkih procesa na materinski jezik migranata", *Migracijske teme*, 2, str. 23-38.

Hudson, Richard Anthony

1990 *Sociolinguistics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Iz naše prošlosti, I

1979 Budimpešta, Tankönyvkiado.

Iz naše prošlosti, II

1981 Studije iz povijesti školstva Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj, Budimpešta, Tankönyvkiado.

Jankulov, Boris

1961 *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Novi Sad, Matica srpska.

Jelić, Jordan

1989 "O razvoju kao ostvarenju ideje humaniteta", *Razvoj/Development*, VI, 1, str. 56-58.

Karagić, Mijo

1993 "Intelektualci u dijaspori, tribina II", *Migracijske teme*, 9, str. 44-46.

Kerecsenyi, Edit

1982 *Povijest i materijalna kultura Pomurskih Hrvata*, Budimpešta, Tankönyvkiado.

Kerini, Marčelo

1987 "Etničke manjine", *Kultura*, 76-77, str. 99-111.

Klaić, Bratoljub

- 1988 *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
Rječnik stranih riječi, tuđice i posuđenice, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.

Komunikacije za razvoj, II

- 1987 Zagreb, Institut za zemlje u razvoju.

Komunikacije za razvoj, IV

- 1989 Zagreb, Institut za razvoj i međunarodne odnose.

Kövago, Laszlo

- [s.a.] *Narodnosno pitanje u Narodnoj socijalističkoj Mađarskoj*, [prijevod, dokument Instituta za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu], Zagreb, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
1981 *Nemzetiségek a mai Magyarországon*, Budapest, Kossuth.

Kuhač, Franjo

- 1973 "Među ugarskimi Hrvatima, Putopisna crta", u: *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Komisija za kulturne veze s inozemstvom Izvšnog vijeća Sabora SRH; Žminj, Čakavski sabor, str. 233-268, (reprint iz 1878).

Kultura i novi međunarodni ekonomski poredak

- 1982 Beograd, Jugoslovenska komisija za saradnju sa UNESCO-m.

Kumpes, Josip

- 1990 "Napomene o religiji, crkvi i etničkom identitetu (na primjeru Hrvata u Mađarskoj)", *Migracijske teme*, 3, str. 363-370.

Kurelac, Fran

- 1973 "Iz mogega života i putovanja po Ugrskih Hrvatima", u: *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Komisija za kulturne veze s inozemstvom Izvšnog vijeća Sabora SRH; Žminj, Čakavski sabor, str. 207-232, (reprint iz 1871).

Lerotić, Zvonko

- 1983 "Nacionalna ideja i etnicitet", *Gledišta*, 1-2, str. 25-40.

Leser, Norbert

- 1989 "Das Burgenland und Oesterreich Etappen der Identitätsentwicklung im 20. Jahrhundert", u: *Identität und Lebenswelt, Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*, (Burgenländisches Forschungstag 1988), G. Baumgartner, E. Müllner, R. Münz ur., Eisenstadt, Prugg Verlag, str. 6-15.

Leach, Edmund (Lič, Edmund)

- 1983 *Kultura i komunikacija. Logika povezivanja simbola. Uvod u primenu strukturalističke analize u socijalnoj antropologiji*, Beograd, Prosveta.

Ljuboja, Gordana

- 1988 "Savremene sovjetske i zapadne teorije o etnosu", *Sociologija*, 1, str. 97-117.

Mandić, Živko

- 1987 *Povijesna antroponimija bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj*, Budimpešta, Tankönyvkiado.

Manjine u alpsko-jadranskom prostoru

1990 Zagreb, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

De Marchi, Bruna

[s.a.] "A Sociology of Language", u: *Research in Friuli-Venetia Julia, A Multilingual Area*, Gorizia: Instituto di Sociologia Internazionale di Gorizia, str. 183-210.

Mejak, Renata

1990 "Mađžari v Sloveniji", u: *Razprave in gradivo*, 23, Ljubljana, Inštitut za narodnosna vprašanja, str. 119-122.

Meštrović, Matko

1988 "Kulturni identitet - između egzistencije i utopije", *Razvoj/Dvelopment*, V/4, str. 435-448.

Mikeš, Melanija; Lük, Albina; Junger, Ferenc

1978 "O dvojezičnosti u Jugoslaviji", *Kultura*, 40, str. 82-99.

Milčetić, Ivan

1973 "Među Hrvatima Donje Austrije i zapadne Ugarske", u: *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Komisija za kulturne veze s inozemstvom Izvšnog vijeća Sabora SRH; Žminj, Čakavski sabor, str. 265-294.

Minnich, G. Robert

1989 "Govoriti slovensko - biti Slovenec. Jezikovni kodi in kolektivne samopodobe: nekaj primerjav med kanalsko dolino in Ziljsko dolino", *Traditiones*, 18, str. 65-88.

Mokuter, Ivan

1983 "Jačajmo snagu materinske riječi", *Narodni kalendar*, str. 199-204.

Moser, Johannes; Töschler, Ernst

1989 "Imajo nas že za Jugoslavane' Premisleki o identiteti v obmejenom naselju", *Traditiones*, 18, str. 89-106.

Nećak-Luk, Albina

1988 "Raziskovanje dvojezičnosti v jugoslavanskem prostoru", *Migracijske teme*, 1, str. 5-16.

Pavlinić-Wolf, Andrina

1987 "Da li je jezik jugoslavenskih migranata manjinski i manje korišten jezik", *Migracijske teme*, 3, str. 275-288.

Perunović, Sreća

1989 "*Narodne novine*" i prikaz kulture hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

Rakić, D. Radomir

1983 "O pojmovima 'etnos', 'narod', 'nacija'", *Gledišta*, 1-2, str. 5-18.

Rako, Andrija

1990 "Zweispachigkeit und Identität", [prikaz knjige], *Migracijske teme*, 1, str. 121-122.

Rauchbauer, Engelbert

- 1989 "Das Kroatische als Amtssprache im Burgenland", u: *Identität und Lebenswelt, Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*, (Burgenländischer Forschungstag 1988), G. Baumgartner, E. Müllner, R. Münz ur., Eisenstadt, Prugg Verlag, str. 46-52.

Redefiniranje koncepcije razvoja, Okrugli stol

- 1989 *Razvoj/Development*, VI, 1, str. 7-13.

Richmond, H. Anthony

- 1987 "Ethnic Nationalism: social science paradigms", *International Social Science Journal*, 111, str. 3-18.

Rihtman-Auguštin, Dunja

- 1983 "Etnos kao proces", *Zbornik 1. kongresa jugoslavanskih etnologov in folkloristov, Rogaška Slatina, 5-9.10.1983*, (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 10/2, Ljubljana, str. 806-812.
- 1987 "Etnološka istraživanja i suvremena kultura", *Etnološka istraživanja*, 1, str. 29-33.
- 1988 "Narodna kultura, Nacija i civilizacijski proces", *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, 5, (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 18), str. 14-28.
- 1991 "Istinski ili lažni identitet - ponovno o odnosu folkloru i folklorizma", u: *Simboli identiteta, studije, eseji, građa*, Zagreb, Hrvatsko etnološko društvo, str. 78-89.

Sapir, Edward

- 1974 *Ogledi iz kulturne antropologije*, Beograd, BIGZ.

Skutnabb-Kangas, Tove

- 1980 "Bilingvizam kao nerealan cilj u obrazovanju manjine", *Rasprave o migracijama*, 68, str. 159-180.

Stojić, Edita

- 1989 "Položaj manjina u Mađarskoj", *Sveske*, 26-27, str. 129-137.

Supek, Olga

- 1988 "Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji", *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, 5, (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 18), Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, str. 29-60.

Šahović, Milan

- 1990 "Međunarodno pravo i nacionalne manjine", *Međunarodni problemi*, 1, str. 16-23.

Šarošac, Đuro

- 1977 *Južni Slaveni u Mađarskoj. Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj*, Budimpešta, Poduzeće za izdavanje udžbenika, str. 7-30.
- 1986 *Narodna nošnja baranjskih Hrvata*, Budimpešta, Poduzeće za izdavanje udžbenika.

Škiljan, Dubravko

- 1980 *Pogled u lingvistiku*, Zagreb, Školska knjiga.

- 1988 "Stavovi stanovnika Zagreba prema jeziku", *Kulturni radnik*, 5, str. 166-212.
- Švob-Đokić, Nada
- 1990 "Redefinicija koncepcije razvoja u uvjetima treće tehnološke revolucije", u: *Međunarodno okruženje u dugoročnom društveno-ekonomskom razvoju - Hrvatska u svjetskoj privredi*, Zagreb, Institut za razvoj i međunarodne odnose, str. 8-18.
- Tordinac, Nikola
- 1986 *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice*, Budimpešta, Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj.
- Tot, Ivan
- 1991 "Petrovselski mozaici", *Hrvatski kalendar 1991*, str. 39-44.
- Trnjegorski, Lav
- 1938 *Jugoslovenske manjine u inostranstvu*, Beograd, Narod i država.
- Trpulec, Zoran; Švob-Đokić, Nada; Roca, Zoran
- 1989 "Redefinicije razvoja", *Razvoj/Development*, VI, 1, str. 61-82.
- Tuđman, Miroslav
- 1986 *Teorija informacijske znanosti*, Zagreb, Informator.
- Ujević, Mate
- 1934 *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, (Jeronimska knjižnica, knjiga 426).
- Urošević, Danilo
- [1969?] *Povijest Južnih Slavena u Mađarskoj*, [prijevod knjige pod naslovom "A magyarorszagi delszlavok története", Budimpešta, DSJS u Mađarskoj, pohranjen u biblioteci Instituta za etnologiju i folkloristiku].
- Vajs, Edita
- 1990 "Društveno-ekonomski položaj srpske manjine u Mađarskoj", *Međunarodni problemi*, 1, str. 88-94.
- Valentić, Mirko
- 1970 *Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas*, Zagreb, Povijesni muzej Hrvatske.
- 1973 "Novija povijest Gradišćanskih Hrvata", u: *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Komisija za kulturne veze s inozemstvom Izvšnog vijeća Sabora SRH; Žminj, Čakavski sabor, str. 15-39.
- 1977 "Bitne tendencije u politici mađarske vlade prema narodnim manjinama", *Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj*, Zagreb, Zavod za migracije i narodnosti, str. 1-9.
- 1984 "Turski ratovi i velike seobe Hrvata u XV i XVI stoljeću", *Gradišćanski Hrvati, 1533-1983*, Zagreb, Društvo za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama, Centar za istraživanje migracija i narodnosti, str. 5-15.
- Verdery, Katherine
- 1983 *Transylvanian Villagers, Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*, Berkeley, University of California press.

- 1991 "Theorizing socialism, A prologue to the 'trnsition'", *American Anthropologist*, 3, str. 419-439.

Vermeulen, Miranda

- 1991 "Minorities, National Identities and Human Rights, an introductory paper", u: *Reader, Minority and National Identity as Part of the European Diversity*, Fribourg, European Movement International Organization, str. 1-7.

Vidmarović, Đuro

- 1977 "Nekoliko riječi o prošlosti Hrvata u Mađarskoj", *Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj*, Zagreb, Zavod za migracije i narodnosti, str. 10-14.
- 1982 *Hrvatska narodna manjina*, II, Zagreb, Zavod za migracije i narodnosti.

Vukas, Budislav

- 1977 "Međunarodno-pravna zaštita hrvatske narodne manjine u Mađarskoj", *Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj*, Zagreb, Zavod za migracije i narodnosti, str. 15-43.
- 1978 *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Zagreb, Školska knjiga.
- 1990 "Međunarodnopravna osnova položaja Hrvata u Mađarskoj", *Migracijske teme*, 3, str. 433-443.

Zorić, Damir

- 1991 "Nadgrobnici spomenici i simbolizam identiteta", u: *Simboli identiteta, studije, eseji, građa*, Zagreb, Hrvatsko etnološko društvo, str. 193-204.

Zorić, Snježana

- 1991 *Obred i običaj*, Zagreb, Zavod za istraživanje folklor.

Godišnjaci i tjednici:

Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj, od 1975-1993.

Hrvatske novine

- 1989 Eisenstadt/Željezno, godište 80, br. 1-52.
1990 Eisenstadt/Željezno, godište 81, br. 1-52.
1991 Eisenstadt/Željezno, godište 82, br. 1-52.
1992 Eisenstadt/Željezno, godište 83, br. 1-52
1993 Eisenstadt/Željezno, godište 84, 1993, br. 1-44

Hrvatski glasnik

- 1991 Budimpešta, godište 1, br. 1-34.
1992 Budimpešta, godište 2, br. 1-53.
1993 Budimpešta, godište 3, br. 1-46.

Hrvatski kalendar

- 1991 Budimpešta.

Narodne novine

- 1989 Budimpešta, br. 27, 30.
1990 Budimpešta, br. 30, 42.

Narodni kalendar

- 1980 Budimpešta.
1983 Budimpešta.
1988 Budimpešta.
1989 Budimpešta.

PRILOG 1.

Proaustrijski letak "Hrvacka braća!" koji je izašao prilikom narodnoga glasovanja u Šopronu , u prosincu 1921. godine:

Hrvacka braća!

Osebjuno hrvati, ki imate glasovat zvrhu budućnosti Šoprona.

Prišlo je vrime, da polag pogodbe Venezianske vi svoju i svoje dice kulturnu i gospodarstvenu budućnost va svoje ruke zamete i pripravite!

Oto sada od toga visi, kako vi ove dnevo glasovate. Ako pri starom jarmu ostunete, ćete se kot Homok, Vedešin za hrvate pogubiti.

Pokažite sada, prez vsega straha, da si svoj materinski jezik, koga su vam ugri i tako jur skoro zničili, ljubite, od svojega naroda se odlučiti ne date.

Pokažite vašu viernost k - nam!

70.000 nas je hrvatov va Burgenlandu!

Nekate ostati sirotice od nas na vseneg odlučene. Ne pšoslušajte na ubećanje masnjakov, sebičnjakov i kupljeni Judašov na zadobenje njihovi ciljov. Šopron nigdar ni bil ugerskoga jezika varoš! Mi hrvati smo krez našu prirodu, naše tržtvo, naše kupovanje čuda k - otomu prinesli, da je Šopron zastočiti i živiti mogal. Ostanite Burgenlenderi, komu vas je Božja providnost i krez odurno trapljenje ugrski

banditov, kad niti žitka, niti posestva segurni niste bili, -
- prieljala !

Ne bojte se!

Esterajska, ka je sad s oružjem našu državu za našu obrambu posela, nas već neće zaostavit i ugarskim banditom na prik dat.

Mi ćemo se va našem Burgenlandu slobodno držat! Uz nimce, ki su vseneg kulturni i uljudan narod bili, smo sogurni, da ćemo va svakom poslu govoriti, naše pravilo si obraniti i napredovati moć.

Hote muži i žene! Privežite se s vašim glasovanjem za Burgenland k - nam, kade naš jezik i narod lipša i veselija budućnost čeka!

Srdaćnim pozdravom

Vaša Hrvacka Braća iz Burgenlanda.

(Faksimil letka je objavljen u hrvatskim novinama, 27, 1991, uz popratni komentar urednika P. Tyrana)

"Prvi put u mađarskom Parlamentu

Čuo se hrvatski"

Budimpešta - U utorak poslije podne na plenarnom zasjedanju mađarske Skupštine zastupnik stranke Saveza slobodnih demokrata Vilim Horvat, inače Gradišćanski Hrvat, svoju interpelaciju ministru prosvjete u vezi s proširivanjem vremenskog trajanja televizijskih emisija na hrvatskom, uputio je na hrvatskom jeziku.

Zastupnik je, između ostaloga, rekao: 'Mislim da bi najvažniji korak bio za moju narodnost da se odsad redovito, za razliku od dosadašnje prakse u stalnom terminu, na malom ekranu emitiraju emisije na hrvatskom jeziku'.

Hrvatske organizacije u Mađarskoj, ustanovile su, naime, da nam broj Hrvata u Mađarskoj daje pravo da od vlade tražimo tjedno barem polusatnu emisiju na materinjem jeziku, obrazložio je i dodao:

'Ne znam, poštovani zastupnici, koliko je vama poznato da su zastupnici prvi put na hrvatskom jeziku progovorili još 40-ih godina prošlog stoljeća na Požunskom saboru, ali je tada izbio veliki skandal. Radujem se da moja sadašnja interpelacija nije doživjela takvu sudbinu. Štoviše, u odgovoru gospodina ministra vidim garanciju da je promjena sistema konačno stigla i do pripadnika narodnosti'.

Dinko Šokčević

(Objavljeno u zagrebačkom "Vjesniku" 14.11.1990.)